

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

TANJA PETROVČIČ

**UDELEŽBA IN PROMOCIJA ŽENSK V
NARODNOOSVOBODILNEM GIBANJU V SLOVENIJI**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2003

UNIVERZA V LJUBLJANI

FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

TANJA PETROVČIČ

mentor: doc. dr. Damijan Guštin

**UDELEŽBA IN PROMOCIJA ŽENSK V
NARODNOOSVOBODILNEM GIBANJU
V SLOVENIJI**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2003

*Zahvaljujem se mentorju
doc. dr. Damijanu Guštinu
za mentorstvo.
Zahvaljujem pa se tudi vsem domačim.*

KAZALO

1. UVOD.....	6
2. METODOLOŠKI DEL.....	8
2.1. OPREDELITEV PREDMETA PROUČEVANJA.....	8
2.2. HIPOTEZE	8
2.3. UPORABLJENA METODOLOGIJA	9
2.4. OPREDELITEV TEMELJNIH POJMOV	9
2.5. KRATICE	11
3. DRUŽBENI POLOŽAJ ŽENSK NA SLOVENSLEM PRED 2. SVETOVNO VOJNO.....	12
3.1. EKONOMSKI POLOŽAJ	12
3.2. SOCIALNI POLOŽAJ.....	14
3.3. POLITIČNI POLOŽAJ.....	15
4. NASTANEK OSVOBODILNEGA GIBANJA NA SLOVENSLEM	18
4.1. NEMŠKI, ITALIJANSKI IN MADŽARSKI OKUPACIJSKI SISTEM.....	18
4.2. OSVOBODILNO GIBANJE	19
4.3. ORGANIZACIJSKA STRUKTURA OSVOBODILNE FRONTE.....	20
5. DRUŽBENI POLOŽAJ ŽENSK MED 2. SVETOVNO VOJNO NA SLOVENSLEM	22
5.1. EKONOMSKI POLOŽAJ	22
5.2. SOCIALNI POLOŽAJ.....	24
5.3. POLITIČNI POLOŽAJ.....	26
5.3.1. SLOVENSKA PROTIFAŠISTIČNA ŽENSKA ZVEZA.....	26
5.3.2. ŽENSKESO ZAŽELEN IN ENAKOPRAVEN UDELEŽENEC.....	29
6. PRITEGNITEV ŽENSK V NARODNO OSVOBODILNO GIBANJE	34
6.1. PODPORA GIBANJA.....	34
6.2. BORKE (VOJAKINJE).....	37
6.3. KURIRKE IN OBVEŠČEVALKE	38
6.4. ZDRAVSTVENA OSKRBA	40
6.5. ŠOLSTVO.....	44
6.6. OSTALE DEJAVNOSTI.....	46
7. ODZIV ŽENSK NA KLIC K OBOROŽENEMU ODPORU.....	48
7.1. VLOGA ŽENSK V PARTIZANIH	49
7.2. DELEŽ ŽENSK V PARTIZANIH	50
7.3. MOTIVI ZA VKLJUČEVANJE.....	51
7.4. LASTNOSTI, PODOBA PARTIZANK	52
8. ŽENSKI ENOTI V LOŠKEM ODREDU IN POHORSKEM BATALJONU	56
9. PRIDOBIVANJE ŽENSK V TISKU NARODNOOSVOBODILNEGA GIBANJA.....	58
9.1. TISK NAMENJEN ŽENSKAM	61
10. DEJAVNOST ŽENSK V NAJBOLJ ZAHODNI NOTRANJSKI VASI; HOTEDRŠICA.....	63
10.1. HOTEDRŠICA PRED DRUGO SVETOVNO VOJNO.....	63
10.2. DRUGA SVETOVNA VOJNA V HOTEDRŠICI.....	64
10.3. POGOVOR S POSAMEZNICAMA, KI STA BILI VKLJUČENI V NOB	65
10.3.1. POGOVOR S TONČKO MERLAK.....	65
10.3.2. POGOVOR Z VIDO - IVANO VAVKEN roj. PLESNIČAR	66
11. PRIMERJAVA ŽENSKIH VLOG V VOJAŠKIH AKTIVNOSTIH MED 2. SVETOVNO VOJNO V SLOVENIJI IN V SODOBNIH POST- KONFLIKTNIH DRUŽBAH.....	68
12. ZAKLJUČEK.....	70

13. VERIFIKACIJA HIPOTEZ	72
14. VIRI IN LITERATURA.....	74
14.1. SAMOSTOJNE PUBLIKACIJE.....	74
14.2. ČLANKI IN SESTAVKI	75
14.3. ENCIKLOPEDIJE IN PRIROČNIKI	78
14.4. ELEKTRONSKI VIRI.....	79

1. UVOD

Vida Tomšič je v referatu na 5. državni konferenci Komunistične partije Jugoslavije zatrdila, da »delo med ženami postaja za nas vse bolj pomembno delovno področje. Imperialistična vojna, mobilizacija, pomanjkanje življenjskih potrebščin, brezposelnost in draginja globoko posegajo v življenje ogromne večine žena, od delavk pa vse do meščanskih žena. Ti pojavi, ki jih nosi s seboj vojna, bude žene iz letargije, iz pasivnosti in nezavednosti in jih tudi lahko mobilizirajo za boj ob revolucionarnem proletariatu. Delo med temi ženskimi množicami postaja torej z imperialistično vojno vse pomembnejše« (5. državna konferenca Komunistične partije Jugoslavije leta 1940, Slovenke v narodnoosvobodilnem boju 1, 12).

V narodnoosvobodilnem boju v Sloveniji v letih 1941 – 1945, ki ga je v dobršni meri usmerjala KPS, so ženske prispevale neprecenljiv delež. Z udeležbo v njem so si ženske priborile drugačen, nov položaj v družbi. Z bojem, odločnostjo, žrtvovanjem in optimizmom so ženske tudi v najtežavnejših okoliščinah izpolnjevale sprejete naloge.

V diplomskem delu raziskujem vključenost žensk v narodnoosvobodilnem boju v Sloveniji. Prvi del diplomskega dela je predvsem teoretičen, drugi del pa vsebuje tudi empirične ugotovitve. V teoretičnem delu sem najprej prikazala družbeni in politični položaj žensk pred 2. svetovno vojno na Slovenskem. Poskušala sem odgovoriti na sledeča vprašanja: kakšna je bila njihova vloga, kaj so delale, kakšen je bil njihov materialni status, ali so se ženske med seboj povezovale in kako so se vključevale v javno družbeno življenje.

V nadaljevanju me zanimajo dejavnosti, ki so jih opravljale ženske v narodnoosvobodilnem gibanju. Bile so: kurirke, obveščevalke, medicinske sestre, učiteljice..., poleg tega pa so se tudi aktivno vključevale v narodnoosvobodilni boj. Kakšen je bil odziv žensk na klic k oboroženemu odporu, kako so bile motivirane, sem poskušala prikazati v osrednjem delu diplomske naloge. Manj viden delež žensk pri vojskovanju še ne pomeni, da ženske za vojno niso soodgovorne. Seveda me je zanimalo tudi kakšen je bil odziv moških ob vključevanju žensk v oboroženi boj, v kolikšni meri so sprejemali ženske kulturne norme in vrednote, ki jih narekujejo moški in v kolikšni meri same vplivajo nanj, oziroma ali so ženske postale enakopravne in zaželene udeleženke v narodnoosvobodilnem boju.

Skozi celotno diplomsko nalogo se prepleta tudi družbena promocija žensk, ki se kaže v udeležbi žensk v javnem življenju; prevzemanju oziroma dobivanju družbenih položajev, kandidiranju in sodelovanju pri volitvah ter javnem nastopanju žensk v narodnoosvobodilnem tisku.

V empiričnem delu sem pokušala raziskati, kako so se vključevale v NOB ženske na lokalni ravni, v najbolj zahodni notranjski vasi - Hotedršici. Na kratko sem prikazala zgodovinsko dogajanje med drugo svetovno vojno v Hotedršici, kjer je potekala meja med okupatorjem in zavezniki. Z opravljenima intervjujema pa sem poskusila prikazati življenje žensk v Hotedršici.

2. METODOLOŠKI DEL

2.1. OPREDELITEV PREDMETA PROUČEVANJA

Predmet proučevanja moje diplomske naloge je udeležba in promocija žensk v narodnoosvobodilnem gibanju v Sloveniji. V nalogi sem najprej prikazala ekonomski, socialni in politični položaj žensk pred drugo svetovno vojno. Korenita sprememba za ženske se je pričela z vstopom okupatorja na slovensko ozemlje. Ženske so z vključevanjem v narodnoosvobodilno gibanje pokazale nacionalno zavest in pripomogle k svobodi slovenskega naroda. V nalogi bom analizirala različne vloge žensk tako v narodnoosvobodilnem gibanju kot v oboroženemu odporu, ter njihovo družbeno promocijo.

2.2. HIPOTEZE

Hipoteza 1:

Z organiziranjem v odporniškem boju z revolucionarnimi prviniami so ženske dobile možnost, da presežejo dotedanjo družbeno determiniranost ženskih vlog.

Hipoteza 2:

Narodnoosvobodilno gibanje je s pritegnitvijo žensk pomembno okrepilo svojo pozicijo.

Hipoteza 3:

Ženske v vojaških enotah narodnoosvobodilnega gibanja so bile zaradi strukture narave odporniške vojske zaželen in enakopraven udeleženec, ne le pomožna sila.

2.3. UPORABLJENA METODOLOGIJA

Pri izdelavi diplomskega dela so bile, predvsem zaradi njegove zgodovinske usmeritve, uporabljene zgolj metode teoretičnega proučevanja. Z analizo primarnih in sekundarnih virov sem preučila, smiselno razčlenila ter interpretirala zbrane vire. Posluževala sem se predvsem opisne (deskriptivne) metode, saj je bil moj glavni namen prikazati in opisati določeno stanje v družbi. Te metode sem se največ posluževala pri opisovanju dejavnosti žensk v narodnoosvobodilnem boju. Z opisno metodo sem predstavila in utemeljila dejstva in zaključke do katerih sem prišla v analizi. Vzporedno sem spremljala spreminjanje in razvoj dogodkov, ki so vplivali na položaj žensk v odporiškem gibanju. Z zgodovinsko analizo pa sem kronološko prikazala razvoj dogodkov v drugi svetovni vojni in s tem povezane ženske dejavnosti.

Verodostojnost opisov sem dosegla s pomočjo analize virov in s pomočjo opravljenih intervjujev.

2.4. OPREDELITEV TEMELJNIH POJMOV

BOJ

Boj (tudi borba v ožjem smislu), predstavlja v ožjem smislu spopad posameznih vojakov, oddelkov in nižjih taktičnih enot na omejenem, majhnem in ozkem prostoru, rezultat katerega je predvsem odvisen od večine uporabe orožja, moralnih in materialnih pogojev, mnogo manj pa od spretno izvedenih manevrov. Posledice takšnih spopadov so lokalnega značaja. V širšem smislu je boj taktični pojem, ki predstavlja spopad višjih (združenih) taktičnih enot (divizij, brigad) z namenom izpolnitve določene naloge, pri tem pa so dejavnosti enot, rodov in raznih bojnih sredstev povezane v celoto glede na cilj, prostor in čas, pod enotnim poveljstvom (Priručnik rezervnog oficira, 1955: 472).

NARODNO OSVOBODILNO GIBANJE (NOG)

V narodno osvobodilno gibanje so vključene skupine, množice, ki imajo skupni cilj (osvobodilni, revolucionarni). Slovenski narodnoosvobodilni svet (SNOS) je bil najvišje predstavniško telo slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja. Narodnoosvobodilni odbor pa osnovni organ oblasti narodnoosvobodilnega gibanja jugoslovanskih narodov (Bajec, 1975: 984). Slovensko narodnoosvobodilno gibanje je prisojalo osrednji pomen osvoboditvi in pridružitvi vsega ozemlja, ki so ga Slovenci poselili v preteklosti. Narodnoosvobodilno

gibanje se je vsestransko okrepilo in se razširilo na skoraj vse etnično ozemlje. Glede na naravo gibanja se je povezovalo tudi z jugoslovanskimi revolucionarnimi cilji.

Narodnoosvobodilni boj je boj slovenskega naroda proti okupatorjem za osvoboditev narodnega ozemlja v 2. svetovni vojni.

(SOCIALNA) PROMOCIJA

V slovarju slovenskega knjižnega jezika najdemo razlago, ki ustreza mojemu pojmovanju. Promocija oz. socialna promocija je napredovanje na lestvici družbenega ugleda (SSKJ, 2000: 1082).

Socialna promocija zajema vključevanje žensk tako v javnem družbenem kot političnem življenju. Naloge, katere so opravljale ženske med drugo svetovno vojno, so bile zelo raznolike. Z nekaterimi nalogami so se ženske prvič seznanile v vojnem času (sodelovanje na volitvah, bojevanje). Svoje sposobnosti, tako politične kot vojaške, so potrdile tudi kot borke v narodnoosvobodilnem boju. Tako so prispevale k drugačnemu - boljšemu vrednotenju njihovega prispevka za osvoboditev. Z družbeno promocijo so tekom 2. svetovne vojne ženske dosegle enakopravnost.

Na podlagi redkih raziskav bom poskušala preveriti, v katere vloge so vključene ženske v sodobni družbi v oboroženem uporu.

Birgitte Sorensen, danska antropologinja, je analizirala vloge žensk v post-konfliktnih obnovah. Raziskava temelji na dvoletnem raziskovanju Geneva WSP (War-torn Societies Project). Sprememba spolnih vlog in položajev je del izziva obnove post-konfliktnih družb.

Raziskava zajema naslednje vidike:

- **politični** (prizadevanje k miru in demokraciji),
- **ekonomski** (vključevanje žensk na področje kmetijstva in ekonomskih dejavnosti: trgovanja),
- **socialni** (oblikovanje nove identitete, statusa, odnos kompleksne socialne družbe) (Sorensen, 1998: 5-9).

Vloge žensk v času NOB v Sloveniji bom primerjala z raziskavo, narejeno v post-konfliktnih družbah.

2.5. KRATICE

AFŽ – Antifašistična fronta žena

CK KPJ - Centralni komite komunistične partije Jugoslavije

GŠ NOV - Glavni štab narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov (Slovenije)

KPS - Komunistična partija Slovenije

KPJ - Komunistična partija Jugoslavije

NOB - narodnoosvobodilni boj

NOG - narodno osvobodilno gibanje

NOV - Narodnoosvobodilna vojska

NZ - Narodna zaščita

POS - partizanski odredi Slovenije

SKOJ - Savez Komunistične omladine Jugoslavije

SNOO - Slovenski narodnoosvobodilni odbor

SNOS - Slovenski narodnoosvobodilni svet

SPŽZ - Slovenska protifašistična ženska zveza

VOS – Varnostnoobveščevalna služba

3. DRUŽBENI POLOŽAJ ŽENSK NA SLOVENSKEM PRED 2. SVETOVNO VOJNO

Ekonomski, socialni in politični položaj pred 2. svetovno vojno je bil za vstajo in NOB nadvse pomemben. Z začetkom gospodarske krize v Kraljevini Jugoslaviji se je kriza pričela tudi v Sloveniji. Delodajalci so zmanjševali plače, odpuščali delavce, slab socialni položaj pa so delavci poskušali ublažiti z delom na črno. Kmetje so s svojo številčnostjo postali velik gospodarski problem. Najbolj so bile zanesljive državne in uradniške službe, saj je bilo tu odpuščanje minimalno. Kriza je močno prizadela tudi ženske. Položaj se je poslabšal gospodinjam, zaradi brezposelnosti moških. Število beračev se je povečevalo. Prepričanje, da bodo prave uspehe dosegli le z združenim, množičnim pristopom so delavci, kmetje in ženske utrjevali na stavkah, zborovanjih. Z vključevanjem žensk v javno življenje se je pripravljalo obdobje korenitega preloma glede na družbeni položaj žensk.

3.1. EKONOMSKI POLOŽAJ

Leto 1930 lahko označimo za začetek krize v Kraljevini Jugoslaviji in z njo neizogibno tudi v Sloveniji. Velika gospodarska kriza se je pričela tudi v naših krajih in nadaljevala po enakem vzorcu kot drugod. Na začetku je bilo najbolj na udaru kmetijstvo, sledila je finančna kriza, ta se je nato sprevrgla še v industrijsko, ki pa je gospodarsko aktivnost onеспособila. Povzročila je zlom izvozne trgovine s kmetijskimi pridelki, padec cen in kupne moči kmetov. To pa je bilo izrednega pomena, saj je v Sloveniji namreč kmetijstvo prispevalo večinski delež narodnega produkta, sledile so mu industrija in storitvene dejavnosti. Prekinjeni denarni tokovi so povzročili omrtvičenje bančnega sistema, nato pa še padanje industrijskih cen, proizvodnje, delavskih plač in ogromen porast brezposelnosti.

Zaradi padanja cen so bili kmetje prignani na rob propada. Niso imeli več denarja in njihova kupna moč je padla. Večina kmetov si med krizo ni mogla privoščiti nove obleke in obutve, prav tako ne priboljškov in nujnega industrijskega blaga. Poskušali so se prehranjevati z lastnim pridelkom, kolikor jim je zadostoval. Tako se je kmečka problematika zaostрила do skrajnosti. Možnost zaposlitve v industriji pa je bila minimalna. Industrija je krizo v začetku občutila v naraščanju zalog in nato padanju cen. Posledično je začela omejevati proizvodnjo. Pojavila se je velika rast brezposelnosti kot posledica zmanjševanja industrijske proizvodnje (Lazarević, 1997: 33-35).

V času od 1929 – 1935, v letih najtežje ekonomske krize, so bile tudi ženske močno prizadete. Kapitalistični razred Jugoslavije, kakor tudi v vseh drugih kapitalističnih državah, je poskušal reševati krizo tudi na ta način, da je odstranjeval ženske z bolj plačanih mest in jih zaposloval kot ceneno delovno silo v tovarnah in podjetjih namesto moških, ki so bili dražja delovna sila (Vida Tomšič, 5. državna konferenca Komunistične partije Jugoslavije leta 1940, Slovenke v narodnoosvobodilnem boju 1: 15).

Vse ženske pa niso bile brez izobrazbe. Redke ženske so se lahko šolale. Namenjene so jim bile šole za ročna dela (šiviljska šola, gospodinjska šola). Bile so tudi vzgojiteljice, poštnice, uradnice, trgovke, medicinske sestre. Učiteljice so spadale med bolj izobražene pripadnice ženskega spola.

Prva Slovenka naravoslovja je postala leta 1905 Marija Wingler (promovirala na graški univerzi), prva doktorica filozofije je postala leta 1906 Marijana Urbas. Prva slovenska zdravnica je postala leta 1907 dr. Eleonora Jenko Groyer (diplomirala v Rusiji, leta 1921 so ji nostrificirali diplomu v Jugoslaviji). Do leta 1926 so bile v Sloveniji tri pravnice. V šolskem letu 1930/31 je študiralo v Jugoslaviji na univerzah 20 odstotkov žensk, v Ljubljani 39 odstotkov, v glavnem na filozofskih in medicinskih fakultetah (Budna - Kodrič, 2003: 36).

Ekonomski položaj žensk v tedanji slovenski družbi je bil slab. V začetku 20. stoletja je bilo med zaposlenimi v Sloveniji okrog 20 odstotkov žensk. Zaposlene ženske so bile večinoma prepuščene na milost in nemilost delodajalcu, socialno zavarovanje ni bilo urejeno za vse zaposlene, zdravstvene usluge so bile drage in o čem takšnem, kot je otroško varstvo, večina ni mogla niti sanjati. Nič bolje pa se ni godilo kmeticam in v kmetijstvu zaposlenim ženskam. Položaj žensk v Sloveniji je bil popolnoma podrejen patriarhalnemu vzorcu (Cigale, 1993: 39).

»Zadnje mesece pred izbruhom vojne so se razmere še poslabšale posebej v mestih, saj je pričelo primanjkovati hrane; pojavile so se špekulacije s hrano, premožnejši so si naredili zaloge, revnejši pa so ostali praznih rok, uveden je bil obvezen odkup in živilske karte« (Cigale, 1996: 438).

Z veliko gospodarsko krizo se je povečalo tudi število žensk, ki so se organizirale v različnih društvih, skupinah. Zavzeto so sodelovale v mnogih stvkih, prirejale so demonstracije,

zahtevale boljše delovne razmere, protestirale proti brezposelnosti in izkoriščanju ter zahtevale enakopravnost.

3.2. SOCIALNI POLOŽAJ

V letih krize (1931-1935) se je zelo znižala življenjska raven delavcev in kmetov, pravzaprav večine prebivalstva. Več kot polovica ljudi ni imela niti toliko dohodkov, da bi plačala stroške za osnovne življenjske potrebe. Socialne podpore so bile nizke in kratkotrajne. Zelo se je povečalo število beračev, mnogi pa so se izselili zlasti v razvitejše evropske države (Globočnik idr, 2002: 201).

V strukturi prebivalstva so bili najbolj zapostavljeni kmečki delavci in kmečke ženske, ki niso bili na podeželju z ničemer zaščiteni. Socialno skrbstvo za pomoč kmečkemu proletariatu se je izvajalo samo v mestih. Delavke in ženske v domačih obratih so imele od socialnih pravic pravico do počitka pred porodom. Določeni stanovi so si različne vrste socialnega zavarovanja pridobili postopoma ali pa sploh ne (trgovci). Medtem pa so imeli državni in javni uslužbenci pokojninsko in zdravstveno zavarovanje (Kikelj, 1995: 44-45).

»Kvaliteta življenja se je v industrijskih središčih zelo poslabšala, saj je bilo razmerje med zaslužki in življenjskimi stroški izrazito neugodno. Pa tudi v drugačnih časih plače slovenskih delavcev niso bile ravno visoke« (Lazarević, 1997: 35).

Po Kresalu (1982: 114) »je le 34% delavcev imelo zadovoljive dohodke, ki so presegali življenjski minimum, 12% jih je bilo na njegovi ravni, vsi ostali pa so se prebijali skozi življenje v bolj ali manj hudi revščini.«

Velik upad kupne moči in skrajno varčevanje prebivalstva je pahnil v krizo tudi obrt in trgovino, ki ni imela možnosti za racionalizacijo poslovanja, saj so prevladovala majhne družinske trgovine in drobna osebna obrt. Kriza je prizadela vso industrijo, najbolj je bila razdiralna v gradbeništvu, kjer se je ustavila skorajda vsa investicijska dejavnost. Izjema je bila tekstilna industrija, ki krize ni občutila, temveč so se njene kapacitete celo povečale (Lazarević, 1997: 36).

»V predvojni Sloveniji socialne razmere niso bile rožnate, zadnja leta pred vojno pa so postajale vse slabše. Draginja je bila vse večja, naraščale so predvsem cene osnovnih živil, medtem ko so se delavske plače celo zniževale. Povečala se je tudi brezposelnost. Socialno

zavarovanje ni bilo popolno, nekatere skupine delavcev, kot denimo služinčad in posli, sploh niso imeli nobenega zavarovanja. /.../ Državnega sistema socialnega varstva tedaj pravzaprav ni bilo, kar je bilo sociale, je bila omejena na mesta. Za pomoč socialno ogroženim so skrbele najrazličnejše organizacije, bodisi cerkvene (v tedanji Sloveniji jih je delovalo devet) bodisi civilne (od različnih oblik samopomoči, kot so bile bratovske skladnice, do društev kot RK, društvo za pomoč revnim otrokom itd.). Sredstva so dobivala delno od države, večinoma pa z raznimi nabirkami, z dobrodelnimi prireditvami in iz prostovoljnih prispevkov. Seveda je bilo sredstev vedno premalo, po neki oceni je komaj osmina socialno ogroženih in pomoči nujno potrebnih dobivala socialno pomoč« (Cigale, 1996a: 438).

3.3. POLITIČNI POLOŽAJ

Ženske so bile brez političnih pravic, niso mogle voliti in niso mogle bile izvoljene. Kljub temu pa so se začele politično udelejevati. Ženske so se organizirale v različnih društvih, skupinah ali pa ob različnih ženskih glasilih, kjer so izpostavljale ženska vprašanja.

»Položaj, ki ga je zavzemala slovenska ženska v prvi jugoslovanski državi, je tesno povezan z mestom, ki ga je ženska zavzemala v družini. Mož je bil glava rodbine. Zadolžen je bil za vzdrževanje družine in je imel pravico zastopati ženo v javnem življenju. Ženina dolžnost je bila, da deli z možem njegovo bivališče, da ga po svojih močeh podpira pri njegovem delu, da skrbi za gospodinjstvo in za otroke. Kljub temu je naraščalo število žensk, ki so si želele pridobiti višjo izobrazbo, zaposlitev ali pa kar oboje. Vendar pa ženskam niso bili dostopni vsi poklici, za enako delo so navadno prejemale manjše plačilo, vodilna in pomembnejša mesta so jim bila večinoma nedostopna. Ženske so težje uveljavile svoje zahteve, ker so bile povsem izključene iz političnega življenja. Niso imele volilne pravice in nedostopne so jim bile vse tri veje oblasti: zakonodajna, izvršilna in sodna« (Jeraj, 2003: 27).

Na političnem področju so se izoblikovali trije vodilni tabori: liberalni, katoliški in socialistični tabor.

Liberalni tabor je vključil v svoj program točko namenjeno ženskemu vprašanju: »Ženska naj bo moškemu enakopravna v kulturnem, pravnem, političnem in socialnem pogledu. Uvede naj se za moške in ženske splošna, enaka, tajna ter direktna volilna pravica s proporcem v vse zakonodajne, avtonomne in strokovne javne zastope« (Program jugoslovanske demokratske stranke; Perovšek, 1998: 24).

Katoliški tabor je v 2. točki političnih pravic zahteval: »Splošno in enako, direktno in tajno, aktivno in pasivno volilno pravico po proporcionalnem načinu za moške in ženske v vse postavodajne in avtonomne zbornice« (Program krščansko socialnega delavstva oblikovan neposredno pred nastankom kraljevine SHS; Perovšek, 1998: 65).

Socialistični tabor zastopa stališče, da naj se oblika vladavine, njeno ustavo in upravo, izvoli po splošni, enaki, tajni in proporcionalni volilni pravici vseh državljanov, obojega spola, starih nad 21. let (Program jugoslovanske socialdemokratske stranke oblikovan neposredno pred nastankom kraljevine SHS; Perovšek, 1998: 94).

Iz zgornjih zapisov je razvidno, da so programi treh vodilnih taborov vključevali tudi politične zahteve namenjene ženskam, ki pa do druge svetovne vojne niso bile uspešno realizirane.

Po prvi svetovni vojni se je žensko gibanje močno razmahnilo. Kljub temu ženske niso dobile volilne pravice ne v narodno predstavništvo in ne v občinske zastope. V ustavi iz septembra 1931 je 55. člen določal, da bo vprašanje ženske volilne pravice urejal poseben zakon, ki pa ni bil niti oblikovan. Tudi nova občinska zakonodaja leta 1933 ni prinesla ženskam nobenih pravic. Jeseni leta 1939 so ženske v zahtevi po aktivni in pasivni volilni pravici v narodno skupščino podprle tudi demokratične skupine (Budna - Kodrič, 2003: 16-26).

Organizirano so delovale za volilno pravico žensk predvsem v Slovenskem ženskem društvu. Društvo je bilo ustanovljeno julija 1901 s sedežem v Ljubljani. Namenjeno je bilo vsem Slovenkam, ne glede na stan oziroma poklic. Glavni namen društva je bilo splošno izobraževanje žensk in priprava žensk za aktiven vstop v družbo. Članice so organizirale sestanke ob čaju, predavanja, veselice, tečaje, proslave in objavljale strokovne članke v ženskih časopisih. Poleg splošnega izobraževanja se je društvo že na začetku lotilo tudi političnega izobraževanja. Nazorska usmerjenost članic je bila njihova osebna izbira. Društvo je prenehalo delovati leta 1945 (Budna - Kodrič, 2003: 74-96).

Zveza kmečkih fantov in deklet je bila ustanovljena leta 1924, zametki pa segajo v leto 1922 in 1923. Pobudo za ustanavljanje teh društev so povzročile tedanje gospodarske, socialne in kulturne razmere na vasi. V društvih so izražali upor proti tedanjim družbenim razmeram. Dobra organiziranost je razširila društva v med seboj povezana okrožja (celjsko, ptujsko, novomeško, belokranjsko, konjiško, murskosoboško...). Prirejali so številne dramske prireditve, nastope pevskih in tamburaških zborov, predavanj za kuharstvo in gospodinjstvo.

V društvih so politično in kulturno vplivali napredno na miselnost ljudi na vasi. S pričetkom boja v Sloveniji pa so leta 1941 pripadniki društva množično propagirali vključevanje v OF ter odhod v partizane (Nemec, 1973: 150-154).

Razne legalne in pollegalne oblike sodelovanja v naprednejših ženskih društvih, ustanavljanja ženskih sekcij v delavskih, prosvetnih in kulturnih društvih ter v gospodarskih in političnih akcijah, so ustvarile močno oporo revolucionarnega dela med ženskami. V številnih revolucionarnih spopadih pred narodnoosvobodilnim bojem, so bile prav ženske in njihova odločnost tisto, kar je dajalo globino in vztrajnost mnogim stavkam in akcijam, ki so takrat bile po Sloveniji in po vsej Jugoslaviji (Tomšič, 1961: 1-2).

Z vstopom žensk v javno življenje so povezane globoke spremembe v medčloveških razmerjih. Druga svetovna vojna je tesno povezana s tem procesom.

4. NASTANEK OSVOBODILNEGA GIBANJA NA SLOVENSKEM

4.1. NEMŠKI, ITALIJANSKI IN MADŽARSKI OKUPACIJSKI SISTEM

Druga svetovna vojna v Sloveniji se je začela 6. aprila 1941, ko je nacistična Nemčija napadla Jugoslavijo. Primorski Slovenci so bili v vojni že od leta 1940. Hitler je razdelil Slovenijo na 3 dele. Nacisti so zasedli večji del: Štajersko, jugoslovanski del Koroške, Gorenjsko in del Dolenjske ob Savi. Italijanom so nacisti prepustili večji del Dolenjske, Belo krajino in Notranjsko z Ljubljano, Madžarom pa so predali oblast v Prekmurju. Okupator je raztegnil oblastveni aparat sosednjih pokrajin na novo nastala slovenska zasedena ozemlja (Klanjšček, 1994: 76).

Nacistični program za uničenje slovenskega naroda kot etnične enote je imel tri bistvene sestavine: 1. množičen izgon Slovencev; 2. množično naselitev Nemcev; 3. hitro in popolno ponemčenje tistega prebivalstva, ki bi (še) ostalo doma (Ferenc, 1997: 13).

Strnjeno ali posamezno naseljeni Nemci naj bi skupaj s tistimi, ki so že prej prebivali na Slovenskem, zavarovali germanizacijo. Načrtno in nasilno so uničevali vse, kar bi lahko vzbujalo, ohranjalo ali krepilo slovensko nacionalno zavest in njeno gmotno podlago ter sistematično in hitro uvajali in širili vse, kar bi dajalo deželi nemški videz in spreminjalo narodnostno sestavo prebivalstva (Ferenc, 1997: 15-16).

Ponemčenje prebivalstva so izvajali z ukrepi, da so odstranili vse slovenske napise, ponemčili osebna in krajevna imena ter ukinili okrog 4000 organizacij, društev in njihovih podružnic. Prepovedali so izhajanje časopisov, glasil, listov in knjig v slovenščini, uničili so okrog 2,5 milijona knjig. Sistematično ponemčevanje je obsegalo vse oblike življenja, od otroških vrtcev in šol do mladinskih organizacij (Klanjšček, 1994: 78).

Italijanski okupator je bil v odnosu do slovenstva milejši od nemškega. Upošteval je slovenske kulturne in prosvetne ustanove (univerzo, šolstvo, gledališče, nepolitično kazensko sodstvo in nižjo upravo) ter si tako hotel pridobiti naklonjenost slovenskega prebivalstva, zlasti izobraženstva. Vidnejši izraz njegove naklonjenosti naj bi bil tudi sosvet ali konzulat pri visokem komisarju. Svoj cilj, italijanizacijo, je hotel doseči v daljšem času in na manj okruten način (Ferenc, 1997: 17-18).

Tudi madžarski okupator ni priznal pravice obstoja slovenskega naroda. Slovence Prekmurja so razglasili za »Vende« in jih poskušali s posebnimi ukrepi čimprej pomadžariti.

Vsi trije okupatorji so gospodarstvo Slovenije vključili v svoj vojno-gospodarski ustroj in začeli neusmiljeno izkoriščati njena naravna bogastva in dosežke minulega in živega dela (Klanjšček, 1994: 78).

4.2. OSVOBODILNO GIBANJE

Na pobudo Centralnega komiteja KPS je bil 26. aprila v stanovanju književnika Josipa Vidmarja v Ljubljani ustanovni sestanek Protiimperialistične fronte, ki se je čez dva meseca preimenovala v Osvobodilno fronto slovenskega naroda. /.../ Osvobodilna fronta je postala široka organizacija vseh Slovencev, ki so bili pripravljene, ne glede na morebitno prejšnjo strankarsko pripadnost in svetovni nazor, z orožjem v roki bojevati se za svobodno in združeno Slovenijo, v kateri bo uresničena tudi težnja po socialni svobodi delovnih ljudi (Klanjšček, 1994: 79).

Pobudnik za ustanovitev je bila Komunistična partija Slovenije (KPS), na sestanku pa so poleg njenih predstavnikov sodelovali še predstavniki krščanskih socialistov, Sokola in kulturnih delavcev. V naslednjih mesecih se je v OF vključila še vrsta drugih skupin: Društvo kmečkih fantov in deklet, skupina meščanskih politikov iz Kmečko-delavske stranke, skupina Stare pravde, sindikalna Delavska enotnost z dobro terensko mrežo, del politikov Slovenske ljudske stranke, skupina aktivnih oficirjev bivše jugoslovanske vojske in aprilski prostovoljci (v glavnem študenti) (Repe, 1995: 184-186).

»Vodstvo osvobodilnega gibanja in njegova vojaška komisija sta menila, da morajo biti vojaške priprave preračunane na postopno razvijanje osvobodilnega oboroženega boja iz več široko razporejenih žarišč. /.../ Načrtovali so, kje so ustrezni kraji za partizanske tabore. Skupine bodočih borcev so se urile v ravnanju z orožjem in v prvi pomoči. Zbirali so podatke o sovražniku in njegovih sodelavcih. Seveda pa je bilo potrebno premagovati tudi vpliv tistih, ki so trdili, da pri nas v Sloveniji ni možen oboroženi boj, in da je treba pripravljati le sabotaže in diverzantske akcije« (Klanjšček, 1994: 80).

Program osvobajanja Slovenije izpod okupatorske oblasti je posebej privlačeval mlado generacijo ter poprej odrinjene družbene sloje in politične skupine. Podpora OF je bila že v

prvem letu vojne vse bolj zaznavna, vse bolj očitno pa je bilo tudi, da ima v njej odločilno vlogo komunistična partija (Bernik - Burja, 2001: 31).

Slovensko odporniško gibanje, ki se je pojavilo v vseh treh okupacijskih conah na slovenskem etničnem ozemlju, in tudi na ozemlju Primorske, so okupacijski režimi dušili z nasiljem. Poleg posamične so uveljavljali tudi kolektivno odgovornost za prizadete izgube in škodo. Nemški okupator je prek orožniških postaj in izpostav tajne državne policije nadziral civilno prebivalstvo; ob najmanjšem sumu na sodelovanje z odporniki in partizani ga je množično zapiral v preiskovalne zapore v Begunjah, Mariboru, Celju, Ptuju in drugod, kjer je z izsiljevanjem izjav (s fizičnim in psihičnim mučenjem) preverjal in iskal sodelavce in sodelavke gibanja. Družine ustreljenih so bile poslane v preselitvena taborišča in delno v koncentracijska taborišča. Pogosta oblika nasilja so bili posamični in množični umori prebivalstva med protipartizanskimi operacijami na terenu in številni požigi vasi. Italijansko nasilje je bilo podobno. Začelo se je s policijskimi ukrepi za odvzem osebne svobode, ki so bili v več primerih racije, in nadaljevalo z internacijami in streljanji. Nasilje madžarskega okupatorja je bilo manjšega obsega zaradi slabo razvitega odpora, kazalo pa se je v številnih aretacijah, sojenjih pred posebnimi sodišči in v posamičnih zločinih nad družinami, ki so podpirale NOB (Drnovšek idr. ur, 1996, druga knjiga: 20-21).

Izredno moč, voljo za osvoboditev Slovenije izpod okupatorjevih vajeti lahko prepoznamo v narodnoosvobodilnem gibanju, ki je bilo formalno priznано že na prvi konferenci voditeljev protifašistične koalicije konec novembra 1943 v Teheranu. Po priznanju so se stiki med partizani in zavezniki zelo okrepili.

4.3. ORGANIZACIJSKA STRUKTURA OSVOBODILNE FRONTE

OF so sestavljale ustanovne ali temeljne skupine (KPS, krščanski socialisti, sokoli in kulturniška skupina) in plenumske skupine. Število plenumskih skupin še ni povsem jasno ugotovljeno, bilo pa jih je več kot deset. V OF se je vključilo preko dvajset različnih političnih, kulturnih in drugih organizacij. Te skupine so bile različne po številu članstva, politični preteklosti in ideološki usmeritvi. Najštevilnejši sta bili sokolska skupina in Zveza kmečkih fantov in deklet, ki je štela več tisoč članov in članic. Predstavniki vseh skupin so sestavljali Vrhovni plenum OF, ki je v takšni sestavi deloval do 3. oktobra 1943, ko je bil na

Zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju izvoljen 120- članski Plenum OF (Ferenc, 1994: 199-202).

Množičen razmah Osvobodilne fronte je ustvaril podlago za partizanstvo v Sloveniji. Gostota nemških in italijanskih okupacijskih postojank pa je partizansko delovanje onemogočala.

Vojska OF so bili partizani. Vodilo jih je Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet, ki so bile ustanovljene sredi julija 1941. Odgovorno je bilo vodstvu OF in Vrhovnemu štabu. Najvišji organ OF je bil Vrhovni plenum, njegov izvršni organ pa Izvršilni odbor OF (Globočnik idr, 2002: 213).

Poleg partizanskih enot so bile ustanovljene tudi številne enote Narodne zaščite. V pravilniku Narodne zaščite je zapisano, da je NZ sestavni del slovenske oborožene sile. Podrejala se je vrhovnemu vojaškemu organu OF. Glavno poveljstvo imenuje okrožne in rajonske poveljnike in poveljnike enot NZ ter se mobilizira prostovoljno na celotnem slovenskem ozemlju. Naloga NZ je sodelovanje z orožjem v osvobodilnem boju (sabotaže, pomoč partizanskim četam...) (pravilnik je objavil Slovenski poročevalec III, št. 4, 24. januarja 1942; Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji 1, 1962: 282-283).

Vse skupine, ki so se zbrale v OF, so načeloma pristajale na takojšen oborožen upor proti okupatorju. Odločile so se za vojaški odpor, ki so ga kombinirale z drugimi, prav tako množičnimi in odmevnimi oblikami upiranja: sabotažami, zbiranjem denarnih in gmotnih prispevkov za partizansko vojsko, razširjanjem ilegalnega tiska, različnimi manifestacijami ipd. Najvidnejši izraz odpora okupacijskim oblastem je bila široka mreža odborov OF. Vanje so se množično vključevali vsi sloji prebivalstva, ne glede na spol, politično in nazorsko prepričanje. Odbori so sestavljali organizacijsko mrežo OF (Drnovšek idr. ur, 1996: 21-23).

Temeljne točke OF je sprejel Vrhovni plenum OF 1. novembra 1941.

5. DRUŽBENI POLOŽAJ ŽENSK MED 2. SVETOVNO VOJNO NA SLOVENSKEM

5.1. EKONOMSKI POLOŽAJ

Okupacija Slovenije spomladi 1941 je povzročila precej motenj v gospodarstvu, pretrgala je gospodarske zveze med pokrajinami, gospodarskimi panogami. Ljubljanska pokrajina je imele razmeroma šibko razvito industrijo, saj so bila glavna industrijska območja na nemškem zasedenem območju (Maribor, Celje, Kranj, Jesenice), imela pa je tudi šibke surovinske vire. V pokrajini je bilo nekaj manjših premogovnikov, primanjkovalo pa je tudi električne energije. Med pomembnejšimi je bila tudi papirna in tekstilna industrija (Ferenc, 1987: 33-37).

»V gospodarskem pogledu je bila Ljubljanska pokrajina revnejša kot pa območja severne Slovenije, ki si jih je prilastil nemški rajh. Večina prebivalcev (po nekem podatku ok. 162.100) se je ukvarjala s poljedelstvom in živinorejo, in to na ekstenziven način, podobno kot na drugih poljedeljskih in živinorejskih območjih v Sloveniji, le da tukaj ni bilo večjih ravninskih žitorodnih območij, kot na nemškem zasedenem območju, npr. Mursko polje, Ptujsko polje, Sorško polje itd.« (Ferenc, 1987: 33).

V Ljubljanski pokrajini je italijanski okupator najprej prevzel oskrbovalni sistem, tj. racioniranje kruha in moke, takoj pa je začel pripravljati tudi racioniranje drugih živil po vzoru oskrbovalnega sistema v Italiji. Racionaliziranje kruha in moke je pomenilo, da je z dnem 23. junija 1941 normalni uporabnik prejel mesečno 7,5 kg kruha ali 6 kg krušne moke, 1 kg testenin in 1 kg riža. Sledila je še racionalizacija masti, sladkorja, mesa. Poleti in jeseni 1941 so uvedli tudi obvezno oddajo raznih poljedeljskih pridelkov in živine ter omejitve prehrabnenih količin. obroki racionirane prehrane v Ljubljanski pokrajini so bili manjši kot na nemškem zasedenem območju, sama pokrajina pa je morala živež tudi uvažati (Ferenc, 1987: 33-35).

Nemški okupator na slovenskem zasedenem območju vsaj do leta 1944 ni vodil politike »ropanja«. Zasnoval je nove industrijske in energetske obrate, gradil ceste in železnice, stanovanjska naselja, vpeljal nekatere izboljšave v poljedelstvu in živinoreji itd., kar se je kmalu pokazalo v večji proizvodnji in pridelavi. Z nekaterimi ukrepi na gospodarskem in socialnem področju je zvišal življenjsko raven in izboljšal socialno varnost. Italijanski in

madžarski okupator pa sta na gospodarskem in socialnem področju storila bore malo (Ferenc, 1997: 20).

»Nemški okupator je zaradi velikih potreb po delovni sili hitreje kot druga dva okupatorja odpravljaj brezposelnost, in to z javnimi deli, pošiljanjem delovne sile v avstrijske in nemške pokrajine, z vpoklici v državno delovno službo in vojsko, pa tudi z graditvijo novih gospodarskih obratov» (Ferenc: 1997: 19).

Preskrbo NOV in prebivalcev na nadzorovanem območju »osvobojenem ozemlju« med 2. svetovno vojno je urejalo partizansko gospodarstvo. Do pomladi 1942 so si organi narodnoosvobodilnega gibanja prizadevali predvsem za preskrbo partizanskih enot, ilegalnih aktivistov OF in žrtev fašističnega nasilja. Temeljni denarni viri so bili narodni davek in posojilo svobode, predpisani z odlokom SNOO 16. septembra 1941, zbrani prispevki Slovenske narodne pomoči idr. prostovoljni prispevki. Do večje spremembe v organizaciji partizanske preskrbovalne službe je prišlo leta 1943, ko so ustanovili v GŠ NOV in POS ekonomski odsek in osrednjo gospodarsko komisijo, ki jim je postopoma sledilo ustanavljanje pokrajinskih, okrožnih, rajonskih in vaških gospodarskih komisij kot tehničnih organov odborov OF. Takrat je začela prihajati zavezniška pomoč v opremi, hrani in zdravilih. Po kapitulaciji Italije so partizani zavzeli njihova skladišča z opremo in hrano. 14. septembra 1943 je bila ustanovljena Upravna komisija za osvobojeno slovensko ozemlje z odseki za gospodarstvo in prehrano, industrijo in finance, ki je skrbela za gospodarstvo na civilnem področju. Novo obdobje v organiziranju in delovanju partizanskega gospodarstva se je začelo 20. februarja 1944 s prvim zasedanjem SNOS-a. SNOS je takrat ustanovil pri svojem predsedstvu odseke, komisije in zavode. Med njimi sta bila najpomembnejša gospodarski odsek z več oddelki (prehrana, kmetijstvo, gozdarstvo, industrija, trgovina) in finančni odsek. Poleg domačih finančnih virov pa je prišla pomoč tudi od zaveznikov (Ferenc, 1994: 259-260).

Kot pravi Milan Lemež (1945: 252) je potrebno »v vsakem pogledu gospodarsko podpreti vse one, ki so se aktivno udeležili narodnoosvobodilne borbe«.

»V tem času je naša gospodarska organizacija organizirala tako v Ljubljani kakor zunaj na terenu razna legalna in ilegalna skladišča, iz katerih so črpale potrebni material naše partizanske enote. /.../ Ta gospodarska organizacija je organično zrasla iz potreb naše narodnoosvobodilne borbe. /.../ Omrežje gospodarske organizacije OF je ustvarilo najožje

odnose med našimi partizanskimi enotami in najširšimi ljudskimi množicami« (Lemež, 1945: 252-254).

Po zasedbi Slovenije so se večje težave v preskrbi pojavile na italijanskem kot na nemškem zasedenem območju.

5.2. SOCIALNI POLOŽAJ

»Glede socialnega varstva bi lahko rekli, da so okupatorske oblasti uvedle celo večji red, kot je bil poprej: socialno zavarovanje, družinske oz. otroške doklade, javna dela v italijanski oz. obvezna zaposlitev v nemški okupacijski coni so imeli za cilj preskrbo vsega prebivalstva. Seveda pa v vojnih razmerah sistem ni deloval tako, kot je bil zamišljen. Tako v madžarski kot v nemški okupacijski coni je bil takoj uveden režim okupacijske države, tudi glede socialne politike. Slovenske ustanove so bile razpuščene, tudi organizacije, ki so poprej skrbele za socialno pomoč prebivalstvu. V italijanski okupacijski coni pa je bilo preoblikovanje bolj postopno, toda do konca leta 1941 je bil sistem že preoblikovan po italijanskem zgledu. Uvedeno je bilo neke vrste državno skrbstvo, ustanovljena sta bila Pokrajinska zveza za zaščito mater in otrok (socialna pomoč družini) ter Pokrajinski podporni zavod (socialno skrbstvo odraslih) z odbori po občinah. Dobrodelnost in zbiranje sredstev mimo države sta bili prepovedani, zato je zamrla večina človekoljubnih organizacij in tudi akcija Zimska pomoč. Tudi cerkvene dobrodelne organizacije so postajale nekako odveč, saj so socialno pomoč vse bolj prevzemale v roke neposredno župnije in leta 1942 ustanovljena Škofijska dobrodelna pisarna« (Cigale, 1996a: 438-439).

Delovanje Rdečega križa v Ljubljani od okupacije 1941 do konca vojne 1945 lahko razdelimo na štiri obdobja:

- Pokrajinski odbor Rdečega križa v Ljubljanski pokrajini pod italijansko okupacijo od aprila 1941 do 5. februarja 1942.
- Avtonomna sekcija Italijanskega Rdečega križa, Ljubljana v času od 6. februarja 1942 do 8. septembra 1943.
- Slovenski Rdeči križ po kapitulaciji Italije od 28. septembra 1943 do 11. septembra 1944.
- Slovenski Rdeči križ pod nemškim nadzorom od 12. septembra 1944 do 9. maja 1945 (Hutar, 2000: 15).

V Ljubljanski pokrajini so se poleg okupacijskega sistema socialnega varstva oblikovali trije, relativno samostojni socialni podsistemi:

a.) socialni podsistem zakonite kolaboracije

V Ljubljanski pokrajini je Italija vzpostavila svoj pravni red na ta način, da je omogočal poitaljančenje slovenskega prostora, fašizacijo družbe in socialnega sistema. Predvojno administrativno uradništvo in institucije sistema so ostale tudi po okupaciji, kar je omogočalo kolikor toliko normalno življenje. V skladu s fašistično socialno doktrino je visoki komisar prepovedal vsako dobrodelnost in nabirke mimo države. Z nemško okupacijo pa je usahnila oskrba iz Italije. V ta namen je zakonita kolaboracija (sodelovanje z okupacijskimi oblastmi) izvedla akcijo Zimska pomoč 1943-1944.

b.) socialni podsistem katoliške cerkve

V socialnem življenju Slovencev je imela katoliška cerkev od nekdaj pomembno vlogo. Poleg tradicionalne cerkvene dobrodelnosti in vzdrževanja socialnoskrbstvenih zavodov (zlasti na področju varstva otrok in mladine), je ustanovila še Škofijsko dobrodelno pisarno z naslednjimi odseki:

- begunjski odsek,
- oblačilni odsek,
- odsek za internirance,
- splošna podporna akcija,
- odsek za srednješolce in akademike,
- odsek za pogorelce.

c.) socialna zgradba narodno osvobodilnega gibanja

SNOO je pristojen za to, da povzema prve attribute oblasti bodoče države in tako je z odlokom o narodnem davku in posojilu svobode bil pristojen za zbiranja gmotnih sredstev za partizansko vojsko in socialne potrebe.

Socialne vsebine NOG so bile v Ljubljani, ki je bila ves čas druge svetovne vojne okupirana, združene v Ljudski pomoči (pozneje preimenovani v Slovensko narodno pomoč, v nadaljevanju LP-SNP). V Ljubljanskem okrožnem odboru LP so bili naslednji sektorji: organizacijski sektor, zaporniški sektor, interniranci, pomoč družinam – ilegalčki, intendantca, blagajna. Pogoji za delo so se po kapitulaciji Italije močno poslabšali (številni odhodi

aktivistov, aretacije). Delo se je preneslo na posameznike in se v težavnih razmerah ohranilo do konca vojne (Kikelj, 1995: 43-119).

5.3. POLITIČNI POLOŽAJ

Z rastočo vojno nevarnostjo in naposled vojno samo se je politični položaj moških in žensk spremenil. Okupator je prepovedal delovanje dosedanjih slovenskih političnih organizacij in uvedel svoje politične organizacije. Slovenske politične organizacije pa so tedaj prestopile v ilegalno.

Ženske so si med drugo svetovno vojno v odporniškem gibanju pridobile politično pravico - voliti in biti voljen. Politično pravico, ki so jo lahko uporabljale ženske vseh družbenih slojev, tako delavke kot intelektualke. Mnoge ženske pa so zaradi nezaupanja ostale pasivne.

Ženske so se organizirale v posebno politično organizacijo Antifašistično fronto žensk - AFŽ, ki je nastala v Bosanskem Petrovcu leta 1942. Vanjo so bile vključene različne ženske organizacije, ki so med vojno zbirale pomoč za partizane. Leta 1943 je bila ustanovljena Slovenska protifašistična ženska zveza - SPŽZ, kot sestavni del OF in že ustanovljene jugoslovanske AFŽ.

AFŽ je bila edina ženska organizacija, kjer so lahko ženske zastopale svoje interese in interese narodnoosvobodilnega gibanja. Med pomembnejše ženske, ki so delovale na političnem področju sodijo: Gabrijela Družina, Andreja Kumar, Majda Šilc, Alojzija Kerin, Štefanija Šobar...

5.3.1. SLOVENSKA PROTIFAŠISTIČNA ŽENSKA ZVEZA

»Da bi vključil v Osvobodilno fronto čimveč žensk po Sloveniji, je Izvršilni odbor Osvobodilne fronte že leta 1941 ustanovil iz predstavnic osnovnih političnih gibanj - skupin OF posebno komisijo za delo med ženskami. Iz prvih zametkov delovanja te komisije je kasneje nastala Slovenska protifašistična ženska zveza« (Vrščaj, 1993: 32).

Ta ni bila klasična ženska organizacija, ki bi se borila za »ženske zahteve«. Vzniknila je iz povsem konkretne potrebe, da bi do takrat neenakopravne ženske kot politični subjekt sodelovale v skupnem boju. S tem ko je osvobodilna fronta sprejela in razvijala to organizacijo, je potrjevala tudi odločnost vodstva narodnoosvobodilnega boja glede položaja

žensk v družbi in prepričevanje žensk samih o lastnih močeh, ki so bile do takrat stoletja zavrte (Tomšič, 1983: 15).

Ob nacistični okupaciji in razkosanju stare Jugoslavije so ženske videle priložnost, da presežejo svojo dotedanjo determiniranost. Nastajalo je nešteto ženskih odborov znotraj osvobodilnega gibanja, tako rekoč v vsej Jugoslaviji. Pomembno vlogo je imela posebna oblika povezovanja in delovanja žensk - antifašistk tam, kjer so ženske bile tradicionalno zapostavljene, nepismene, in kjer je njihovo javno družbenopolitično delovanje bilo nekaj povsem novega. Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja, posebej še komunisti, so posvečali mobilizaciji žensk v vse oblike narodnoosvobodilnega boja izjemno skrb.

Tako je nastala v narodnoosvobodilni borbi posebna organizacija žensk - Antifašistična fronta žensk (AFŽ) kot oblika neposrednega delovanja vodilnih sil KPJ in kot del samoorganiziranja ljudstva v enotni ljudski fronti. AFŽ potemtakem ni nastajala kot organizatorica »ženskega deleža« v osvobodilnem boju, marveč tudi kot izraz teženj žensk iz vseh plasti, da se vključijo v NOB. Poleg tega je bilo mogoče prek AFŽ zajeti tudi množice slabo pismenih, do takrat iz javnega življenja odrinjenih žensk, tako da so se vključile v skupni boj, pri čemer so se zavedale, da se tudi z njihovim prispevkom neposredno uresničujejo smotri narodnoosvobodilnega boja (Tomšič, 1983: 62-63).

Tako je Osvobodilna fronta mobilizirala tisoče zavednih slovenskih žensk v najrazličnejše oblike borbe slovenskega naroda za njegov obstoj. V ta boj je bilo treba vključiti še nove tisoče »neprebujenih« žensk, ki še niso pokazale zanimanja za borbo, niti niso imele vere v zmago našega gibanja. Zaradi tega se je rodila potreba po ustanovitvi posebne ženske organizacije, ki se je trudila na vse načine, razjasniti ženskam, da morajo sodelovati vse plasti naroda, da morajo sodelovati tudi vse ženske. Protifašistična ženska zveza kot del Antifašističke fronte žena Jugoslavije je bila ženska organizacija, ki je imela za nalogo prebuditi zaostale ženske množice, vzbuditi v njih zanimanje za politično življenje, vzgajati v njih narodno zavest, buditi njihove speče sile. Naloga te ženske organizacije je bila, pomagati zaostalim ženskim množicam zavreči predsodke, dediščino, preteklost, premagati te predsodke v njih samih in njihovi okolici (Vrščaj, 1945: 247-248).

Prvi kongres SPŽZ je bil 16. in 17. oktobra 1943 v Dobrniču. Tu je organizacija SPŽZ izvolila svoj glavni odbor in določila organizacijska pravila in namen delovanja. Organizacija je nastala z direktivo Osvobodilne fronte. Glavne naloge SPŽZ so bile aktivno vključevanje

žensk z vsemi silami in sredstvi v boj proti okupatorju. V organizacijo so se vključevale ženske vseh družbenih slojev, skupaj pa so jih držale ideje osvobodilnega boja.

Naloge SPŽZ bi lahko opredelili:

- z vsemi sredstvi podpirati OF, narodno vojsko v njeni borbi proti fašizmu, okupatorjem ter njihovim pomočnikom,
- pritegniti v ta boj vse Slovenke,
- zbirati denar, hrano, obleko, obutev, zdravila za narodno vojsko,
- politično vzgajati slovenske ženske za uveljavljanje ženskih političnih in socialnih pravic v smislu enakopravnosti in demokracije,
- lajšati trpljenja in lečiti rane in žrtve okupatorjev in izdajalcev v smislu programa »Slovenske narodne pomoči«,
- sestavljati predloge za uspešnejši boj in za izpolnitev ciljev osvobodilnih organizacij slovenskega naroda itd. (Poziv iniciativnega odbora SPŽZ za Ljubljano, Slovenke v narodnoosvobodilnem boju 1, 733-734).

Pripadnost NOB je pomenila soglašanje z revolucionarnimi političnimi cilji komunistične partije. Prizadevanja za vključevanje so izražale preko lokalnih glasil in preko centralnega glasila »Naša žena« ter pričevanj posameznic. Z delovanjem je organizacija poskušala ženske politično vzgajati, saj je bil končni cilj popolna politična vključitev žensk v Osvobodilno fronto (Bernik - Burja, 2001: 163).

Ženske so svoje delo opravljale organizirano v organizaciji SPŽZ. Leta 1944 pa je prišlo do prevelikega poudarjanja ženske organizacije. Vida Tomšič je v Ljudski pravici 1. maja 1944 v članku o napakah pri delu med ženskami zapisala nekaj razlogov, zakaj je potrebna sprememba v organizaciji SPŽZ: »SPŽZ se je začela razvijati v trdno organizacijo, pri tem pa je vedno bolj izgubljala značaj širokega protifašističnega gibanja ženskih množic. Strmenje po centraliziranosti SPŽZ je slabilo povezanost lokalnih odborov SPŽZ z narodnoosvobodilnim gibanjem na terenu in z lokalnimi organizacijami OF. /.../ Članice organizacije SPŽZ morajo zastopati potrebe celotnega ljudstva in ne samo žensk« (Slovenke v narodnoosvobodilnem boju II-1, 526-559).

Reorganizacija v ženskem delu v velikih primerih ni dosegla zaželenega uspeha. Eni skrajnosti je sledila druga, prevelikemu poudarjanju samostojnosti ženske organizacije je

sledilo zanemarjanje ali celo kar opuščanje dela med ženskami. Bistvo te spremembe pa je bilo v tem, da se z delom med ženskami ne preneha, le odgovornost za to delo sedaj prevzemajo odbori OF. Do reorganizacije so ženske delovale kot aktivistke SPŽZ, po reorganizaciji pa kot aktivistke Osvobodilne fronte.

Politična vzgoja žensk, katero so ženske v začetku najbolj potrebovale, je potekala s pomočjo ženskega gibanja. Odkrivali so nove kadre, ki so bili najbolj predani osvobodilnemu gibanju. Vse aktivistke ene vasi, enega kraja ali ulice tvorijo vaški, krajevni ali ulični odbor SPŽZ. V teh odborih so v svojih sredinah izvolili tajništvo, ki je delo tega odbora vodilo in povezovalo z OF. Te ženske aktivistke OF odgovarjajo za svoje delo terenskemu odboru OF in tudi z njimi sodelujejo. Za delo teh tajništev pa se morajo zanimati vsi člani OF odbora. Skupna naloga SPŽZ in odbora OF je bila pridobivanje narodno zavednih borcev, skrbeti za intenzivnejše delo med ženskami. OF odbori morajo biti na svojem terenu politični center, ki usmerja na pravo pot. Tako kot OF odbori, ki imajo okrajne, okrožne, glavne odbore, imajo tudi okrajne, okrožne in glavne odbore SPŽZ (Ocepek, 1944: 17-19).

SPŽZ, ki je nastala v okviru OF, se je želela osamosvojiti in organizirati mrežo odborov izven okvirov OF. Ta samosvoja orientiranost se je izkazala kot napačna, saj sta tako ločeno delovali dve organizaciji (OF in SPŽZ), ki pa sta imeli skupni cilj. Z reorganizacijo so postale članice SPŽZ odgovorne aktivistke OF, zadolžene za mobilizacijo ženskih množic. OF je dobila totalen nadzor nad delovanjem SPŽZ.

5.3.2. ŽENSKÉ SO ZAŽELEN IN ENAKOPRAVEN UDELEŽENEC

Z vključevanjem žensk na različnih področjih je osvobodilno gibanje dokazalo, da so zaželen in enakovreden udeleženeec v družbi. Vidnejša prizadevanja žensk so opazna na političnem področju.

O tem je Vida Tomšič leta 1961 v Naši ženi zapisala: »Šlo je namreč za to, da jasno opredelimo žensko gibanje kot sestavni del revolucionarnega delavskega gibanja, ženske zahteve kot zahteve, ki jih postavlja celotno delavsko gibanje in da je glavni sovražnik izpolnitve teh zahtev isti, kot je sovražnik vsega delavskega ljudstva - fašizem in kapitalizem, in da je torej mogoče popolnoma osvoboditi ženske in jim zagotoviti srečno življenje samo v novi družbi, kjer bo človek, njegovo delo in osebna sreča postala osnova in skrb za vse družbe« (Naša žena, 1961: 1-2).

Celotno slovensko ljudstvo je imelo skupnega sovražnika. Sovražnik je nasprotoval izpolnitvi ženskih zahtev kot zahtevam delavskega ljudstva. Le s skupnimi močmi pa je bilo mogoče premagati okupatorja in si tako ustvariti drugačne, enakovrednejše pogoje v novi družbi.

Vida Tomšič je na 5. državni konferenci Komunistične partije Jugoslavije leta 1940 v svojem referatu predstavila in opredelila odnos KPJ do ženskega vprašanja. V svojem referatu je predstavila štiri skupne zahteve, katere mora »revolucionarni proletariat« (komunisti) uvrstiti v svoj program:

1. zahteve, ki zadevajo materinstvo (popolna zaščita mater pred porodom in po njem, porodnišnice, jasli, odprava razlik med nezakonskimi in zakonskimi otroki, dovolitev splava, kjer niso dani vsi pogoji, da mati lahko skrbi za otroka...),
2. zahteve, ki zadevajo dvojno moralo (popolna enakopravnost žensk pred zakonom, učinkovit boj proti prostituciji z zaposlovanjem žensk in kaznovanjem zvodnikov, uvedba civilne poroke in možnost razveze zakona...),
3. zahteve gospodarske narave (enaka plača za enako delo, konec razlikam pri plači in zaposlitvi med poročenimi in neporočenimi ženskami, zaščita delavk pred posledicami dela in pred spolnim nadlegovanjem, plačan porodniški dopust, otroške jasli, dostop do vseh poklicev in šol...),
4. politične zahteve (popolna aktivna in pasivna volilna pravica za ženske) (Slovenke v narodnoosvobodilnem boju 1, 13-14).

»Vojne razmere so porušile tradicionalno ločitev spolov. Med vojno so ženske po sili razmer vstopale v javni prostor, v njem prevzemale odgovorne in hkrati družbeno opazne položaje. Volilna pravica žensk je prelamljala staro, »simbolno« prepoved, omogočala je ženskam vstop v stoletja prepovedan prostor, namenjen izključno moškimi in je zato povzročila nemalo bojazni celo med najbolj revolucionarno razpoloženimi plastmi prebivalstva« (Verginella, <http://www.uem-rs.si/slo/publikacije/nasezenevolijo/5.html>).

V »Slovenskem poročevalcu« iz 9. junija 1942 je zapisano: »Na vsem osvobojenem področju je vzpostavljena demokratična oblast pod vodstvom odborov OF. Povsod se vrše volitve v narodnoosvobodilne odbore, ki prevzemajo vso oblast v svoje roke. Aktivno in pasivno volilno pravico imajo vsi moški in ženske od 18 leta dalje. Volitve se vrše na javnih shodih vseh volilnih upravičencev, kjer svobodno delovno ljudstvo neposredno in iz svoje srede predlaga in voli svoje najboljše ljudi, ne glede na to, kakšni politični stranki je včasih

pripadal« (Slovenski poročevalec, junij, 1942, št. 23). Partizansko ali narodnoosvobodilno gibanje je v letih 1942-1944 nekajkrat pripravilo volitve.

Prvič so volile ženske leta 1942 na Dolenjskem in Notranjskem, vendar so se o volitvah ohranili le delni podatki. Ohranjeni podatki pričajo, da so takrat v NOO poleg moških izvolili tudi nekaj žensk.

Kraj	Izvoljenih moških	Izvoljenih žensk
Spodnji Log	5	1
Mozelj	6	2
Koprivnik	11	3

Vse naslednje volitve so bile po kapitulaciji Italije in na vseh so imele ženske aktivno in pasivno volilno pravico. Volitve v letih 1942 - 1943 so bile splošne in javne, potekale so brez dolgotrajnejših priprav (Ferenc, <http://www.uem-rs.si/slo/publikacije/nasezenevolijo/4.html>).

Volitve v krajevne narodnoosvobodilne in okrajne narodnoosvobodilne skupščine na Slovenskem so bile splošne in tajne, razpisane z odlokom prvega zasedanja SNOS v Črnomlju 19. in 20. februarja 1944. Izvajale so se v vseh pokrajinah, razen na Koroškem in v Prekmurju. Organizirali so jih v petih slovenskih pokrajinah: na Dolenjskem, Notranjskem, Primorskem, Gorenjskem in Štajerskem. Volitve so bile na večjih ali manjših svobodnih partizanskih ozemljih, pa tudi na območjih, ki niso bila popolnoma svobodna, vendar jih je nadzirala narodnoosvobodilna vojska. Volitve so izvajale okrožne, okrajne in krajevne volilne komisije ob pomoči odborov OF, organov KPS in tudi množičnih organizacij narodnoosvobodilnega gibanja, predvsem SPŽZ in Zveze slovenske mladine. Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja za Slovenijo je vztrajalo pri zahtevi, da volitve organizirajo povsod, kjer je to le mogoče in da tako volilna udeležba simbolizira privrženost prebivalstva programu Osvobodilne fronte. Volitve so bile demokratične, splošne, neposredne in tajne. Na demokratičnih volitvah lahko sodelujejo tudi ženske in vojaki, postavljajo kandidate tudi volilni upravičenci (Ferenc, 1991: 431-432).

V volitvah med vojno so ženske prvič dobile aktivno in pasivno volilno pravico in to brez velikih manifestacij. Pri tem je treba upoštevati, da niti ni bilo kakšne posebne agitacije za kandidiranje in izvolitev žensk. Vzrok za majhno izvolitev žensk tiči v nezaupanju ljudi,

predsodek pa tiči tudi v ženskah samih, ki nimajo pravega zaupanja vase (Ferenc, <http://www.uem-rs.si/slo/publikacije/nasezenevolijo/4.html>).

Razvoj potrjuje, da se je v osvobodilno - revolucionarnem taboru sicer zgodil temeljni premik v odnosu do žensk (uvedba splošne volilne pravice, pripustitev žensk k upravljanju oz. reševanju političnih in oblastnih vprašanj), vendar so vodilni položaji še vedno pripadali moškim. Le redkokaterim ženskam se je uspelo prebiti na sam vrh družbenega (političnega) odločanja (Deželak – Barič, <http://www.uem-rs.si/slo/publikacije/nasezenevolijo/2.html>).

Med njimi so se najbolj uveljavile tiste, ki so bile vključene v komunistično stranko že pred vojno. To sta bili predvsem Vida Tomšič in Lidija Šentjunc. Poleg partijskih dolžnosti sta opravljali tudi dolžnosti v okviru OF. Vida Tomšič je bila leta 1944 izvoljena v SNOS, maja 1945 pa je postala ministrica za socialno politiko.

Lidija Šentjunc je bila leta 1942 in do sredine 1943 članica poverjenišva CK KPS in IO OF za Ljubljano. Jeseni 1943 je bila izvoljena v plenum OF in SNOO. Od marca 1944 naprej je bila sekretarka poverjenišva CK KPS in IO OF za Primorsko, Gorenjsko in Koroško.

Leopoldina Mekina je bila v vodstvu ljubljanske organizacije OF, konec leta je 1944 prevzela celotno organizacijo v svoje roke ter jo vodila samostojno do aretacije 27. januarja 1945.

Angela Vode, politična aktivistka, se je v času okupacije posvetila zbiranju živil, obleke in denarja za internirance in njihove otroke.

Zdenka Kidrič je vodila varnostno obveščevalno službo (VOS) v Ljubljani. Leta 1942 so jo Italijani zaprli, a so jo člani VOS rešili in je nato je vodila delo VOS do maja 1943, ko je odšla na osvobojeno ozemlje.

V SPŽZ so se uveljavile: Mara Rupena, Angela Ocepek, Helena Puhar, Marija Draksler, Dana Mišigoj, Mica Šlander, Zdenka Kidrič, Zima Holy, Francka Šobar in Marija Ivančič (Bernik - Burja, 2001: 61-62).

Zasluzene aktivistke in politične delavke so se vpisale med narodne heroine. Gre za visoko jugoslovansko odlikovanje, ki se podeli za izredno junaška dejanja v boju s sovražnikom.

Tabela: Narodne heroine

	Ime in priimek	Poklic	Polit.	Aktivnost
1.	Malči Belič	delavka	KPJ	aktivistka
2.	Tončka Čeč	uslužbenka	KPJ	partizanka
3.	Rezka Dragar	delavka	KPJ	partizanka
4.	Andreana Družina	krojačica	KPJ	partizanka
5.	Lizika Jančar	uslužbenka	KPJ	partizanka
6.	Vida Janežič	študentka	KPJ	aktivistka
7.	Milka Kerin	študentka	KPJ	partizanka
8.	Slavka Klavora	študentka	KPJ	aktivistka
9.	Antonija Kuclar	kmetica	-	mati, oskr.
10.	Danila Kumar	uslužbenka	KPJ	partiz. aktivistka
11.	Albina Mali-Hočevar	delavka	KPJ	partizanka
12.	Pavla Mede	delavka	KPJ	partizanka, pov.
13.	Zorka Regancin Dolničar	natakarica	KPJ	akt., partiz.
14.	Mira Svetina	učiteljica	KPJ	aktivistka
15.	Lidija Šentjunc	učiteljica	KPJ	aktivistka
16.	Majda Šilc	uslužbenka	SKOJ	partizanka
17.	Mihaela Škapin	delavka	SKOJ	partizanka, nam. polit.
18.	Milka Šobar	študentka	KPJ	partiz., politkom.
19.	Silvira Tomazzini	profesorica	KPJ	aktivistka
20.	Vida Tomšič	pravnica	KPJ	aktivistka
21.	Majda Vrhovnik	študentka	KPJ	partiz., akt.

Vir: Bernik - Burja, Valerija (2001), Vloga žensk v osvobodilnem gibanju na Slovenskem, str. 284.

Iz zgornje tabele je razvidno, da samo Antonija Kuclar ni bila včlanjena v partijo, vse ostale so bile članice KPJ, razen dveh ki sta bili še članici SKOJ-a.

6. PRITEGNITEV ŽENSK V NARODNO OSVOBODILNO GIBANJE

Vloge, katere so opravljale ženske med 2. svetovno vojno so bile različne. Z vztrajnostjo in pogumom so na različne načine pomagale moškim in tako kot množična organizacija prispevale svoj delež pri narodnoosvobodilnem gibanju. Oskrbovale so partizane s hrano, obleko, zbirale orožje, jih obveščale o sovražnih premikih, skrivale ranjene partizane, širile narodno osvobodilni tisk..., nekatere pa so se odločile tudi za vstop v partizansko vojsko.

6.1. PODPORA GIBANJA

V odpor proti okupatorju so se ob njegovem začetku vključile predvsem tiste ženske, ki so se v protifašističnem, delavskem in revolucionarnem gibanju udejele že pred vojno, pozneje pa se je njihov krog iz različnih vzrokov in pobud postopno širil. Zajemal je ženske iz vseh družbenih slojev in poklicev, od kmečkih žensk, delavk do izobraženk; pri tem je bil opazen zlasti delež učiteljic (Deželak - Barič, <http://www.uem-rs.si/slo/publikacije/nasezenevolijo/2.html>).

Odločitev za upor leta 1941 ni pomenila samo vzeti v roke puške in oditi v gozdove, ampak tudi, da bo treba zbrati orožje in opremo za vojsko, jo prehraniti in obleči; pomenila pa je tudi, da bo potrebno nekako poskrbeti za vse civiliste, ki so zaradi te odločitve ostali brez rednikov, in ki jim okupacijske oblasti niso zagotavljale preživetja (Cigale, 1996a: 439).

»V tej slavni dobi slovenskega naroda so naše ženske pokazale toliko predanosti, požrtvovalnosti in junaštva, borile so se tako množično, zavestno in vztrajno, da je naše ljudstvo z njimi vred ustvarjalo dela, o katerih je govoril in še govori ves svet. Osvobodilni boj je napravil iz naše ženske junaško partizanko, sposobno politično delavko v podeželskem zaledju, v okupiranih mestih in v vojski sami. Ženska je plodno delala v raznih gospodarskih odsekih, na prosvetnem delu in končno - tudi v vodstvu ljudske oblasti. Zabeležiti moramo, da je doba osvobodilnega boja v veliki meri zbrisala prejšnje predsodke do žensk in njenega dela, do njene enakopravnosti » (Vrščaj, 1945: 246).

V prvem obdobju sodelovanja slovenskih žensk v osvobodilnem boju je slovenska ženska stopila v ta boj pred vsem v tem, da je na najrazličnejše načine pomagala našim prvim enotam patrizanskih borcev s hrano, obleko, z obveščanjem o sovražnikovih premikih, s skrivanjem ranjencev v lastnih hišah in skednjih, z zbiranjem orožja, s širjenjem osvobodilnega tiska, z

dajanjem stanovanj in zatočišč ilegalnim in političnim delavcem, z nabiranjem hrane, denarja in obleke za žrtve fašističnega terorja v taboriščih in ječah ter njihovim svojcem, z najrazličnejšimi borbenimi akcijami, z manjšimi sabotažnimi dejanji, z bojkotiranjem sovražnikovih odredb, z raznimi javnimi komemoracijami in končno, kar je nad vse važno in bistveno, s protifašistično vzgojo svojih otrok, z vzgajanjem sovraštva do uničevalcev slovenske zemlje, z vzgajanjem velike in globoke ljubezni do osvobodilnega boja, do domovine, do Tita (Vrščaj, 1945: 247).

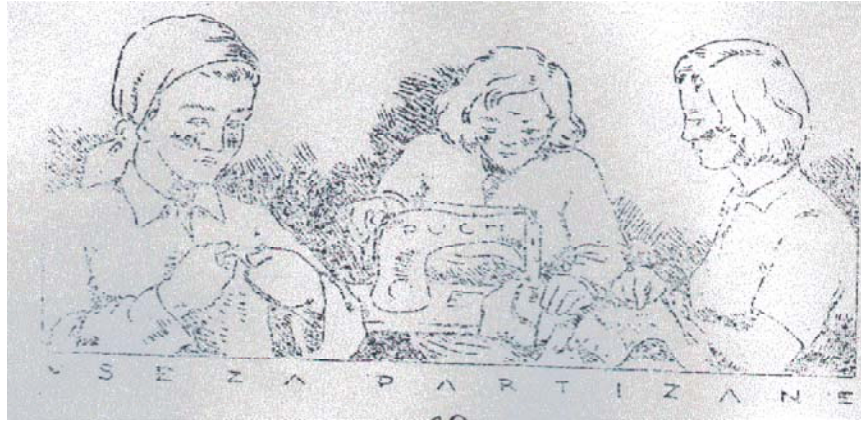
Ljubljana je bila srce odpora, vstaje in družbene preobrazbe. V nekaterih okoljih politično in odporniško delo brez žensk sploh ni bilo možno. Takšna izrazita primera sta Ljubljana in Trst, kjer je bilo delo moških sčasoma celo v ilegali skoraj onemogočeno. Ker je bila Ljubljana obdana z žico, je bilo aktivistično delo izjemnega pomena. Ilegalno delo so predvsem opravljale ženske, saj so bile pri svojem delu manj sumljive. Zbirale so orožje, živila, sanitetni material, priskrbovale so stanovanja za sestanke in nudile zatočišča ilegalcem in beguncem. Opravljale so tudi kurirska in obveščevalna dela. Pri svojem delu so širile osvobodilno misel (razvažale so ilegalno literaturo) in iskale nove simpatizerje gibanja OF (Bernik - Burja, 2001: 88-91).

Ženske, ki so ostale na podeželju, so imele prav tako pomembno vlogo. Moški so odšli v boj, ženske pa so prevzele velik del moških opravil, hkrati pa so skrbele še za družino. Občutno se je povečalo breme, ki so ga morale nositi kot skrbnice družin in nosilke gospodarske dejavnosti. S polj so pospravljale pridelke, s katerimi so oskrbele svojo družino in lačne partizane. V gozdu so napravljale drva, da zime niso bile premrzle. Šivale so obleke, ki jih je bilo vedno premalo. Skrbele za otroke in zase.

Josip Vidmar je julija leta 1943 zapisal v »Slovenskem poročevalcu«, da imajo slovenski partizani pomanjkljivo opremo, slabo obleko, slabo obutev. Slovenske može in ženske je nagovoril z besedami: »Ali se zavedate vi, ki hodite po gladkih cestah in ki prebivate v svojih domovih, kakšno trdo in junaško življenje žive ti borci za svobodo, ki vrše svoje težke in naporene pohode često v dežju in viharju, po skalnatih gozdnih stezah in neredko legajo k počitku na gola mokra tla. Podprite jih, pomagajte dovršiti veliko delo narodne osvoboditve. Olajšajte jim napore! Zbirajte za našo vojsko obleko in obutev, ki jo je tako potrebna! Ne gre samo za nujno pomoč, ne gre samo za izpolnitev dolžnosti, ki jo imate do naše domovine. Vaša gmotna pomoč bo našim junakom hkrati pozdrav od vas in bodrilo, ker jih bo navdala z

zavestjo, da ves slovenski narod z ljubečo skrbjo spremlja njihove krvave poti. Vaša skrb in ljubezen jim jih bosta olajšala, jim jih bosta nagradila« (Slovenski poročevalec, sredi julija, 1943).

Slika 1

Vir: revija Naša žena, junij, 1943

Opis: Slika prikazuje žene, ki so šivale obleke za partizane.

V želji po čim večjem pridelkih so se kmečke ženske organizirale in kolektivno opravljale kmečka opravila. /.../ Ponekod so se ženske lotevale tudi obnove poškodovane vasi. /.../ Poleg kmečkega dela so vaščanke prevzemale na svoja pleča še delo za osvobodilno gibanje. /.../ Oskrba s hrano je bila glavni problem, saj je bila hrana iskana in cenjena dobrina, kateri so se ženske pogosto v nesebični skrbi za druge, odrekle (Bernik - Burja, 2001: 89-90).

Slika 2

Vir: revija Naša žena, januar, 1943

Opis: Na sliki so prikazane ženske, ki po svoji moči pomagajo k osvoboditvi.

V Slovenskem poročevalcu iz 14. januarja 1944 lahko preberemo nekaj spodbudnih besed, ki so namenjene ženskam in njihovim dejavnostim na podeželju. Zapisano je: »Slovenske žene! Vam je določeno važno mesto v osvobodilni fronti. Ve ste tiste, ki morate organizirati zaledje naše vojske. Mnoge od vas ne morejo sodelovati kot borke. Zadržujejo vas družine in razni drugi vzroki. Ravno zato, ker se stalno bavite s potrebami družine veste najboljše, kaj je potrebno našim borcem. Združite vse svoje moči v organizaciji, da bo zaledje nudilo naši vojski vsega kar potrebuje. V prvi vrsti hrane in tople obleke! Organizirajte pletenje volnenih stvari za naše borce. Ob strani vaših mož in sinov dokažite, da hočete biti enakopravne v delu in pravicah!« (Slovenski poročevalec, 14. januar, 1944).

V veliko pomoč pa so bile tudi partizanom, saj so zbirale obleke, perilo, življenjske potrebščine, zdravila, sanitetni material. Delo so opravljale z zavestjo, da dajo svoj delež k osvoboditvi izmučene domovine.

6.2. BORKE (VOJAKINJE)

V razglasu štaba 1. bataljona »Ljuba Šercerja« Notranjskega odreda z dne 19. maja 1942 o akcijah na osvobojenem ozemlju je v 6. točki zapisano: »Mobilizacija v partizansko vojsko je prostovoljna. V partizansko vojsko imajo dostop poštene ženske in dekleta, ki bodo zaposlene kot kurirke, kuharice, bolničarke in podobno. Pogumne in odločne ženske bodo po želji sprejete tudi med borce« (Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 2, 1964: 88-90).

Predvsem vključevanje žensk v oborožen upor, čeprav so bile v njem ves čas v izraziti manjšini, se je najbolj vtisnilo v zavest in je nekakšna simbolna podoba spremenjenega družbenega položaja žensk. Znani so celo primeri, da so se ženske povezovale v samostojne ženske vojaške formacije.

Leta 1941 je bilo med skupaj 2058 partizani 82 žensk (3,98 odstotke). Za odhod v partizanske enote so se odločile bodisi zaradi svoje kompromitiranosti ali so se oboroženemu boju priključile skupaj s svojimi možmi. Čeprav za poznejša obdobja nimamo popolnih podatkov, ocenjujemo, da je bil povprečen delež žensk v partizanskih enotah ves čas približno enak, t.j. približno štiri odstotke (Deželak - Barič, <http://www.uem-rs.si/slo/publikacije/nasezenevolijo/2.html>).

Vključevanje žensk v vojsko pa je bilo v začetku sprejeto z neodobravanjem. Tradicionalne vrednote so bile zakoreninjene predvsem v moških samih, pa tudi ženske še niso točno vedele kakšna je njihova vloga. Postopno vključevanje žensk v narodnoosvobodilni boj in novo okolje pa je preraslo tradicionalne vrednote tako, da so ženske postale enakopravne članice.

6.3. KURIRKE IN OBVEŠČEVALKE

Kurirske zveze so bile glavna oblika partizanskih zvez v NOV. Glede na organiziranost zvez ločimo dve obdobji. Prvo je trajalo od ustanovitve OF aprila 1941 do jeseni 1942. Dokler je bilo v Ljubljani osrednje vodstvo osvobodilnega gibanja, so kurirji civilisti prenašali pošto do posameznih območnih vodstev ali partizanskih poveljstev oziroma v obratni smeri. Prav tako so civilni kurirji povezovali VŠ NOPOJ (Vrhovni štab Narodnoosvobodilnih partizanskih odredov Jugoslavije) ter Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet. Poleg pošte so kurirji prenašali tisk, zlasti iz Ljubljane na podeželje. Med kurirji je bilo veliko žensk, ker so bile manj sumljive. Maja 1942 se je vodstvo osvobodilnega gibanja preselilo na osvobojeno ozemlje; od tedaj so se začele veliko bolj uporabljati zveze, ki so jih vzdrževali partizani. Vzporedno z njimi pa so še vedno delovale tudi civilne.

Poleti 1942 so zveze poenotili. Septembra in oktobra so začeli ustanavljati kurirske postaje, tako da jih je bilo do konca leta 1942 že okoli 20 s približno 140 kurirji. Bistvo take organizacijske oblike je bil štafetni sistem, saj so bile postojanke med seboj oddaljene le nekaj ur hoje. Vse stike so kurirji vzdrževali v dogovorjenih časovnih presledkih. Pošiljke so se delile na navadne, strogo zaupne in nujne; te so morale nemudoma dalje, ne glede na redne stike med postajami. Pozneje se je mreža kurirskih postaj še bolj razširila. V zadnjem obdobju vojne je bilo 140-150 postaj s približno 1800 kurirji (Pavlin, 1992: 80).

Le poredkoma so ženske opravljale strogo vojaška kurirska dela, saj je to delo zahtevalo veliko fizičnega in psihičnega napora. Velikokrat pa so prenašale sporočila na vasi kot v mestu, ki so bila bolj ali manj pomembna za osvobodilno gibanje.

Kurirke so opravljale v Ljubljani delo, ki ga sicer opravlja pošta s telegrafom in telefonom, in še mnogo več saj so povezovale vse niti ilegalnega gibanja. Z najrazličnejšo pošto ilegalnih organov so se odpravljale po mestu. Oddale so jih na raznih javkah, v trgovinah, v obrtnih delavnicah, v mlekarnah, trafikah in privatnih stanovanjih (Jurca, 1961: 438-439).

Preko okupatorjevih meja je bilo potrebno organizirati zveze, ki so bile za enotno gibanje nadvse pomembne. Po njih so hodili iz Ljubljane v razna okrožja kamor so kurirji prinašali razna pisma ali ustna sporočila ter tisk. Posebni kurirji so vzdrževali zvezo med vodstvom v Ljubljani in prvimi partizanskimi enotami in obratno. Takšni kanali so bili organizirani proti Gorenjski, Štajerski, Primorski in ostalimi pokrajinami. Poleg že omenjenih zvez pa so bile vzpostavljene tudi železniške zveze, in sicer iz Ljubljane na vse strani. Posebne zveze so potekale iz Ljubljane v Trst in Zagreb. Tako pripovedujeta Vesna Stranič in Živa Kraigher, ki sta nosili ob začetku okupacije iz Zagreba polne kovčke letakov. Živa Kraigher je pozneje nosila tudi literaturo v Trst (Čepe, 1960: 140-142).

Delo kurirk osvobodilnega gibanja je bilo nevarno in fizično naporno hkrati. Nekatere kurirke so bile vse dni na nogah, sporočila so prenašale peš, na kolesih ali s sredstvi javnega prevoza. Zaradi težavnosti tega dela so bile kurirke večinoma mlade ženske, ki so se lahko popolnoma posvetile svojemu delu (Bernik - Burja, 2001: 91-95).

Prve mesece ob okupaciji so v Ljubljanski pokrajini poštne ustanove stopile v osvobodilno gibanje. Na glavni pošti je delovala predvsem obveščevalna služba. Izbirali so pisma namenjena italijanski komandi ali policiji. Mnogo pisem so uničili, druga pa so dajali na vpogled obveščevalni službi OF. Tako so preprečili marsikatero aretacijo, hkrati pa omogočili obveščevalni službi izslediti izdajalca. Na pošti Ljubljana 2, to je na kolodvorski pošti, pa so opravljali predvsem kurirske posle. V ambulančnem vozilu so vozili pošto in literaturo, prenašali so pošto in orožje iz Ljubljane v okoliške vasi (Kumar, 1960: 258-259).

Civilna in vojaška obveščevalna služba je zbirala številna pisma, obvestila informatorjev množične obveščevalne službe, ki so jih urejali in skrbno hranili. Obveščevalne izsledke so redno pošiljali vodstvu NOG ter po njihovih navodilih širili službo in pridobivali posameznike za zahtevnejše oblike dela. Po vaseh so razpredli zaupniško mrežo rajonskih in terenskih obveščevalcev (Mrvič, 2000: 142-143).

Med vsakodnevnimi ženskimi opravili so opravljale tudi obveščevalne naloge. Obveščevalno delo ni bilo tvegano samo zaradi nevarnosti, da bi ga razkrili fašisti oziroma nacisti, pač pa tudi zaradi nevarnosti izgube zaupanja v lastnem gibanju. Obveščevalke so tvegale, da jih ljudje začno v govoricah označevati za moralno in politično sumljive in se znesejo nad njimi (Bernik - Burja, 2001: 96).

Uspehi obveščevalne službe so precej pripomogli k temu, da je Ljubljana lahko ostala celo prvo leto boja center osvobodilnega bivanja. Množična obveščevalna služba je bila zaradi okupatorjevega nasilja, zaradi množičnih aretacij često oslABLJENA. Po množičnih aretacijah leta 1942 so mesta aretiranih obveščevalcev zasedle ženske in mladina.

6.4. ZDRAVSTVENA OSKRBA

Izrednega pomena je bila med narodnoosvobodilnim bojem zdravstvena oskrba. Število ranjencev se je povečevalo in tako je bilo potrebno organizirati in izobraziti ljudi, ki bodo skrbeli za bolne in ranjene. Težko nalogo so prevzeli tako moški kot ženske. Partizansko zdravstvo vključuje zdravstvene ustanove in kadre ter vse dejavnosti, povezane z zdravljenjem ranjencev in obolelih, preskrbo zdravil in sanitetnega materiala, preventivne ukrepe, evakuacijo ranjencev ter izobraževanje zdravstvenih delavcev. Zdravljenje ranjencev je v začetku potekalo v »utah«, kasneje pa so zgradili bolnišnice oziroma postojanke, ki so bile skrbno zamaskirane in na težko dostopnih krajih. Zdravstvena oskrba v bližini je partizanom povečala operativno sposobnost in gibljivost. Z improvizacijo in veliko dobre volje so zdravniki, bolničarke in drugo osebje opravljali svoje delo in tako pripomogli k svojemu deležu.

Junija 1941 je bil v Ljubljani ustanovljen petčlanski zdravniški matični odbor Osvobodilne fronte. Njegova naloga je bila predvsem, da pridobi čimveč zdravstvenega osebja za sodelovanje v Osvobodilni fronti in za partizansko zdravstvo. Odbor je bil povezan z Glavnim poveljstvom partizanskih enot in z izvršnim odborom OF (Jerina in Stritar, 1996a: 5).

Glavna naloga teh odborov je bila nuditi zdravniško pomoč ranjenim in bolnim ilegalcem in partizanom, nadalje denarna in materialna pomoč, skrivanje aktivistov in ilegalcev, njihovih otrok in mater ilegalk (Jerina, Grosman, 1979: 7).

Med partizani sprva ni bilo zdravnikov, zato so morali težje ranjence pripeljati v Ljubljano, kjer so se pod drugimi imeni zdravili v sanatoriju. S hujšimi napadi okupatorja pa so morali bolnice organizirati na osvobojenem ozemlju. Leta 1942 je odšla iz Ljubljane večja skupina zdravnikov. Ti zdravniki so začeli ustanavljati postojanke centralne partizanske bolnišnice. V najtežjih pogojih so se ustanovljale tudi bolnišnice na Štajerskem, Gorenjskem in v

Slovenskem primorju. V skritih, skoraj nedostopnih krajih, se je pozdravilo veliko ranjenih in bolnih partizanov (Naša žena, 1953: 263).

Za partizanske ranjence, ki jih je bilo spočetka še lahko prepeljati v Ljubljano, je bilo potrebno poskrbeti na poseben način. Zanje so vedeli le določeni ljudje, tako da je vedno ista kurirka šla zdravnika obvestit, da leži tam in tam ranjen partizan. Vsak zdravnik je imel zvezo z več kirurgi. Tako se jim je posrečilo ozdraviti marsikaterega ranjenca, bodisi v privatni oskrbi dobrih ljudi, bodisi v bolnišnici ali v sanatoriju Emona (Ravnikar, 1961: 326).

Dr. Marjan Ahčin je takole opisal razvoj sanitetne dejavnosti: »V začetku narodnoosvobodilnega boja ne moremo govoriti o kaki sistematiki. Zdravniki in sanitetno osebje je predvsem skrbelo za zdravljenje ranjencev, za priskrbovanje sanitetnega materiala in prenašanje ranjencev s seboj. /.../ Z izgradnjo prve stalne zakonspirirane bolnišnice je bila trupna saniteta sicer razbremenjena, vendar kakih enotnih smernic v sanitetni službi ni bilo. Vsak je deloval po svojih najboljših močeh in znanju, vsak je moral improvizirati in iskati rešitve problemov. Ko so se začele formirati divizije, so se prilike bistveno spremenile. Številčne akcije, ki so se vršile tudi v večjem obsegu, so postavile saniteto pred nove naloge. /.../ Transporti ranjenih borcev v bolnišnice so bili najtežja naloga, ki je zahtevala od spremljevalcev borcev največjo požrtvovalnost in ogromno naporov, za težke ranjence pa nepopisne muke. /.../ In ko so utrujeni in izčrpani oddali svoje ranjene tovariše bolnišnicam, jih je čakala ista pot nazaj. To se je stalno ponavljalo, pomenilo je za borce po končani borbi zopet nove napore in nevarnosti, vendar nisem niti enkrat doživel, da bi se kdo upiral ali izgovarjal, da bi se poskušal izogniti. To je bilo tiho junaštvo, ki ga ni mogoče opisati, ki ga je zmožen le predan človek. Z ustanavljanjem velikih formacij se je povečala nevarnost nalezljivih bolezni, posebno črevesnih. Higijenske razmere v četah so bile slabe, obleka zelo pomanjkljiva, telesna higiena na nizki stopnji. /.../ Mesečno je ta kader utrpel velike izgube, ki so dosegale tudi 18 do 20 padlih, onesposobljenih ali ujetih bolničark in bolničarjev. Med žrtvami je bilo več tovarišic kot tovarišev. Kljub temu pa so se stalno javljali novi, ki so izpolnili nastale vrzeli. Velike operacije leta 1944 so zahtevale stalno popolnjevanje in povečanje tega kadra (Ahčin, 1946: 8).

Ob italijanski kapitulaciji so mobilizirali vse sile, da bi si nakopičili čim več rezerv. S kamioni so vozili težki plen, predvsem hrano in sanitetni material. Zaloge so skrivali v številnih novih skladiščih in skrivališčih na različnih mestih. Potrebe po večjih zalogah so bile

nujne, saj se je vojska razmahnila, borbe pa so bile številčnejše. Število ranjencev se je povečalo, kadra pa je bilo premalo, tako da so morali ustanoviti prvo bolničarsko šolo na slovenskem ozemlju (Lunaček, 1946: 131-139).

Dejstvo je, da so v požrtvovalnosti, iznajdljivosti in improvizaciji ter poznavanju potreb in prilik najbolj napredovale prav partizanske bolničarke, dekleta, ki prej s saniteto večinoma niso imele niti stika, in ki so prav v najmanjših enotah, četah in vodih nosila najtežja bremena sanitete, reševalne službe, tudi za ceno lastnega življenja (Ahčin, 1946: 8).

Med NOB se je izoblikovalo tudi zdravstveno izobraževanje. Razen zdravnikov, študentov medicine, zaščitnih sester in nekaj poklicnih bolničarjev so bili nižji strokovni kadri pri vstopu v NOV brez strokovne izobrazbe (v bolnišnicah je bila nega bolnikov pred vojno prepuščena redovnim sestram, ki pa niso vstopale v partizansko saniteto). Vzgojo zdravstvenega osebja so najprej prevzeli sanitetni referenti v enotah, 1944 pa večinoma divizijske premične bolnišnice, kirurške ekipe in bolničarske šole. Za bataljonske bolničarje je bila organizirana višja sanitetna šola, za zdravnike in študente medicine oficirska šola pri GŠ NOV in POS (Valenti, 1994: 262-263).

Poleg tega, da so bili bunkerji in postojanke na težko dostopnih krajih, so bili izolirani s suhim listjem ali mahom, pokriti z lubjem, škodlami ali deskami. Maskirani so bili z naravnim drevjem. Najboljša zaščita pred sovražnikom pa je bila, če si ohranil mirno kri. Prav tako so se na postojankah držali določenih pravil, ko je bil sovražnik v bližini. Niso kuhali, da se z dimom ne bi izdali, v postojankah pa je morala biti tudi absolutna tišina. Zaradi varnosti so se prihodi in odhodi v bolnišnico izvajali le v mraku ali ponoči. Bolnišnice so bile v stalni nevarnosti, saj če bi jih sovražnik izsledil in uničil, bi to pomenilo težak moralni udarec, ki bi resno ogrozil partizansko gibanje.

Zdravniki, medicinci, medicinske sestre in bolničarji, so se prostovoljno odločili za odhod v partizane. Opravljali so naloge, ki so presegale njihovo izobrazbo in dotedanje izkušnje. Nastajajoče probleme med znanjem in nalogami je bilo potrebno hitro in učinkovito premostiti. Organizirani so bili tečaji za zdravnike, zdravnice, medicinke in medicinece, kjer so se učili prve pomoči, obvezovanje in vojne kirurgije. Po mnenju Jerinove in Stritarjeve je osebje čutilo veliko odgovornost za zdravje borcev in bolnikov. Posebnost v partizanski

saniteti je bila improvizacija, saj ni bilo na voljo najnujnejših pripomočkov. Improvizirali so nosila, opornice, proteze... (Jerina in Stritar, 1996a: 18-20).

Medicinskih sester je bilo pred vojno v Sloveniji malo. Delale so večinoma v večjih mestih, na šolskih poliklinikah, v nekaterih večjih zdravstvenih domovih, ambulantah in posvetovalnicah. Kar 50 medicinskih sester se je vključilo med okupacijo v partizansko saniteto, kar priča o visoki morali tega zdravstvenega osebja. V bolnišnicah so bile tedaj zaposlene tudi katoliške redovnice. Poleg medicinskih sester je bilo vključenih v partizansko saniteto na osvobojenem ozemlju 57 babic, ki so vodile ambulante po vaseh in skrbele za nosečnice (Jerina in Stritar, 1996a: 18-20).

Bolničarji so negovali ranjence v skritih bunkerjih ali pa so jim našli zavetje na kmetijah zavednih Slovencev. V partizanski saniteti je delovalo 3105 bolničarjev, od tega je bilo 1586 žensk. Življenje bolničarjev je bilo zelo ogroženo, saj so nudili pomoč ranjencem tudi v boju (Jerina in Stritar, 1996a: 18-20).

Tudi zdravnice, ki so se vključevale v partizansko saniteto, so opravljale odgovorne naloge. Leta 1941 je bilo v zdravniški zbornici včlanjenih 760 zdravnikov in 70 zdravnic (9,2 % zdravnic). V partizane je odšlo 170 zdravnikov in 23 zdravnic (Jerina in Stritar, 1996b: 443-445). Kar pomeni, da je odšlo, glede na vse število 22,4 % zdravnikov in 32,8 % zdravnic, v partizane 13,5 % zdravnic in 86,5 % zdravnikov. Mnogi so bili tudi študentje in študentke medicine.

Sanitetna služba je morala biti elastična, morala se je razvijati brez šablon, treba je bilo stalno preučevati nove prilike, nove pojave, skratka, organizacija sanitetne službe je morala črpati pobude iz življenja in le pravilno usmerjati delo in ga povezovati (Ahčin, 1946: 8).

Glavna naloga celotne sanitetne organizacije v Ljubljani je bila zdravstvena pomoč bolnim ali ranjenim aktivistom - ilegalcem in partizanom ter s tem v zvezi organiziranje, usposabljanje in mobiliziranje sanitetnega kadra in zbiranje sanitetne opreme za partizane (Ravnikar, 1961: 320-335).

Ob težkih razmerah je bila improvizacija najučinkovitejša. Zavest, da brez vojakov ne bo osvoboditve, jih je še naprej gnala k delu. Delo zdravstvenega osebja je potekalo v težkih

pogojih brez varnega zaledja. Skratka, partizanski boj je terjal nove oblike in načine sanitetne službe, tako v izvrševanju kot v organizaciji. V veliko pomoč partizanskim bolnicam pa so bile tudi ženske, ki so oskrbovale bolnice z osnovno hrano ter priboljški, če so jih le imele.

6.5. ŠOLSTVO

Učiteljski poklic je bil v Sloveniji pred vojno eden redkih intelektualnih poklicev, v katerem so se ženske tudi številčno uveljavile. Ustrezno znanje so si pridobile preko učiteljišč in pa s samoizobraževanjem. Učiteljice so kot predstavnice strokovnega kadra tvorile najpomembnejši delež žensk intelektualek.

Šolstvo je po okupaciji v celoti prešlo v roke okupatorjev. Cilj teh šol je bilo ponemčevanje, poitaljančenje, pomadžarjenje in zaničevanje slovenstva, lomljenje zavesti svobode in volje. OF si je prizadevala ustanoviti svoje slovenske šole. Partizansko osnovno in srednje šolstvo je nastalo kot odgovor na okupacijsko raznarodovalno politiko.

V Slovenskem poročevalcu iz leta 1941 je takole zapisano o okupatorjevem vplivu na slovensko šolstvo: »Na ozemlju, ki ga je okupirala Nemčija (Gorenjska in Štajerska) so se nemški imperialisti spravili predvsem na slovenski jezik. Štajersko hočejo popolnoma ponemčiti. Slovenski jezik tam ni več priznan. Vsi napisi smejo biti samo v nemščini. Prav tako že spreminjajo slovenska imena v nemška. Slovenske učitelje zapirajo in odpuščajo. Prihajajo že nemški učitelji iz Nemčije. Slovenskih šol ne bo več. Tudi na slovenske knjige so se spravili nemški okupatorji« (Slovenski poročevalec, 1, 1941).

»Hkrati z razdelitvijo slovenskega ozemlja se je razdelilo tudi šolstvo. V nemškem in madžarskem delu se je čez noč spremenilo v tuje šolstvo. Slovenske učitelje in profesorje so odpustili, izgnali ali zaprli, otroke pa so začeli poučevati okupatorjevi vzgojitelji v tujem jeziku, v tujem duhu. Italijani so napravili nekoliko drugače. Obljubili so, da bodo spoštovali slovenski jezik in domače šolstvo, v resnici pa so le na videz odložili urejanje teh zadev za čas po vojni, če bi seveda zmagali« (Pavlič, 1981: 20).

Izobrazba je pogoj za gmotni in kulturni dvig našega naroda. Zato je povsod tam, kjer so bili osvobojeni predeli naše domovine, posebno pa po zlomu Italije, bilo potrebno reševati vprašanje narodnega šolstva. Pozvali so vse krajevne odbore OF, da naj odpro ljudske šole

povsod, kjer so za to dani pogoji. Odziv ljudstva na ta klic je bil različen, posebno dobro so se odzvali na Primorskem. Junija 1944 je bilo odprtih 363 šol, v katere je zahajalo 23.790 učencev. Tu je poučevalo 619 učiteljev in učiteljic. Učiteljskega kadra je bilo znatno premalo. za opravljanje svojega dela niso imeli primernih šolskih prostorov in inventarja, tudi šolskih knjig in drugih potrebščin je bilo premalo. Pouk se je večinoma izvajal v kmečkih izbah, po starem učnem načrtu, katerega pa so učitelji prilagodili duhu novih zahtev. V teh težkih časih je bilo potrebno poskrbeti tudi za popularizacijo šolskega pouka, saj nekateri starši niso vpisovali svojih otrok v šole (Slovenski poročevalec, 1. junij, 1944).

Za Ljubljansko pokrajino je značilna razmeroma visoka razvita šolska mreža. Ljubljana je bila namreč slovensko upravno in kulturno središče, kjer je bilo poleg univerze največ šol, zlasti srednjih. Aprila leta 1941 je bilo v Ljubljanski pokrajini 255 osnovnih šol, 15 meščanskih, 2 učiteljski šoli in 11 gimnazij (Pavlič, 1981: 20-21).

»Povezanost med šolami, ustvarjena v predvojnem času s krožki in društvi, je ostala in se okrepila z osebnimi stiki. V prvem času okupacije so bili prav ti stiki živ vir informacij, skrivnega obveščanja o dogodkih, ki o njih ni pisalo okupatorsko časopisje in ne poročal radio. Na podeželju je predstavljala večina učiteljstva tudi osebnosti, ob katerih so se hote ali nehote zbirali ljudje, ko so presojali informacije in ocenjevali dogodke. Nazadnje se je vse to postopoma razvilo v organizirano delovanje« (Pavlič, 1981: 22).

V partizanskih šolah so poučevali aktivisti, mladinke, dijaki in dijakinje, kjer ni bilo teh pa tudi preprosta dekleta in matere. Po statističnih podatkih iz leta 1944 je v Beli krajini na šolah poučevalo 25 učiteljev in 84 učiteljic (Pavlič, 1981: 34). Med učitelji je 70 odstotkov žensk in 30 odstotkov moških. V Kamniškem okrožju pa so ohranjeni podatki iz leta 1944. V Lukovici je poučevalo 6 učiteljic, v Tuhinju 11 učiteljic in v Kamniku 1 učiteljica (Pavlič, 1981: 62). Iz zgornjih podatkov je razvidno, da je bil delež ženskih predstavnic v pedagoškem delu zelo visok. Rezultat pa potrjuje tudi udeležba predstavnikov na pedagoškem tečaju. V Dobličah leta 1944 je tečaj potekal šest tednov, udeležilo se ga je 48 tečajnikov, med njimi je bilo 9 fantov (Pavlič, 1981: 92).

Kvaliteta usposobljenosti učiteljskega osebja pa je bistveno upadla, ker so nekatere to delo opravljale po sili razmer, celo brez izobrazbe. S tečaji in krajšimi izobraževanji je narodno

osvobodilna oblast hotela pomanjkanje učiteljic nadoknaditi in vzgojiti nov politično primeren kader (Bernik - Burja, 2001: 110).

Šole so v posameznih okrožjih delovale v različnih razmerah. Tako je težko podati natančno oceno dela in uspehe posameznih šol. Mnogi učitelji in učiteljice v NOB niso imeli za seboj ne učiteljišč ne strokovne izobrazbe. Imeli so krepko voljo in odločnost. V šolah so učile večinoma ženske, ker so moški opravljali vojaško službo. Kjer ni bilo šol, so morale otroke učiti slovenskega jezika matere same. Tako so matere doma delno nadomeščale šolo in učile otroke brati in pisati v slovenskem jeziku.

6.6. OSTALE DEJAVNOSTI

Težak položaj in splošna okrepitev gibanja vsega delovnega ljudstva sta povzročila, da so se ženske začele vedno bolj zavedati svojega izkoriščanja in se boriti proti njemu. Priložnost so videli v pomoči partizanom in boju za osvoboditev izpod okupatorja. Zavedati so se začele, da je za svobodo potreben skupen boj. Hkrati so prevzele nove funkcije in odgovornosti, saj so morale učinkovito nadomestiti moške, ki so odšli v boj. Ženske so potisnili v vse dejavnosti, kjer so lahko nadomestile odsotne moške oziroma so bila moškim težje izpeljiva.

Ženske so opravljale socialno delo, skrbele so za ilegalce in ilegalke. Zapornikom, zapornicam, internirancem in internirankam so prinašale hrano, obleke ter jih obveščale o položaju na fronti.

Ljubljancani so na okupatorjevo nasilje odgovarjali tudi z demonstracijami. Te demonstracije so postale vse bolj organizirane in množične. Za njimi je stala izjemno razpredena osvobodilna fronta in Ljudska pomoč - Slovenska narodna pomoč, saj so bili humanitarni cilji identični z zahtevami demonstrantov, pa tudi udeleženci so bili v glavnem isti. Demonstrirali so za izboljšanje življenjskih razmer. Med demonstranti so večinoma pripadnice ženskega spola (Kikelj, 1995: 90-94).

Med NOB je bilo dobro organizirano tudi partizansko tiskarstvo. Okupatorji in njihovi slovenski sodelavci so si močno prizadevali odkriti izvire narodnoosvobodilnega tiska in jih uničiti. Partizansko tiskarstvo je bila skrivna dejavnost na zasedenem in osvobojenem ozemlju.

V zaledju so skrbele za partizane, nudile so prenočitve, hrano, suha oblačila, dajale stanovanja na razpolago ilegalcem... Obdelovale so polja, hrano pa namenile partizanom. Skrbele so za otroke partizanov, pozneje tudi za sirote padlih borcev, talcev, umrlih v koncentracijskih taboriščih. Moške (može, brate, sinove) so spodbujale k vključevanju v NOB, spodbujale so tudi ostale, za vojsko sposobne moške.

Veliko število žensk je odšlo v partizane, ko so bile v civilnem življenju izdane. Sovražnik je namreč izvedel za njihovo dejavnost in tako so se zaradi lastnega preživetja umaknile v partizane. Varne so se počutile le v partizanskih enotah oziroma na osvobojenem ozemlju. Zapustile so družine, domove in se predale novim izzivom in nalogam.

7. ODZIV ŽENSK NA KLIC K OBOROŽENEMU ODPORU

Ob prostovoljni mobilizaciji za vojsko sposobnih moških, so se boja udeležile tudi nekatere ženske. Prostovoljnost in visoka motivacija sta pomembna elementa na podlagi katerih so se ženske vključevale v NOB. Okupator je ženske v boju obravnaval enako kot moške. Ob osebni skromnosti so bile ženske idejno in psihično pripravljene na obvladovanje različnih težav, saj motivi izhajajo iz družbenih vlog in položaja žensk v novih in izrednih okoliščinah. Boj žensk je potekal prav tako kot boj moških, kljub temu pa je bilo orožje včasih rezervirano le za moške.

»Slovenci smo z ostalimi narodi Jugoslavije vred doživeli najhujšo nesrečo, ki lahko zadane narod. Slovenski narod je prišel pod oblast treh imperialistov. Zaslužjen je in razkosan kot še nikoli v zgodovini. Da bi bila borba uspešnejša, se mora združiti vse slovensko ljudstvo v skupno narodno fronto proti imperialističnim okupatorjem in zatiralcem« (Poziv centralnega komiteja KPS konec aprila 1941 na osvobodilno borbo, Slovenke v narodnoosvobodilnem boju 1, 69).

Odločilno vlogo pri premagovanju težkih ovir je imela visoka morala. Moralna moč je značilna tako za sam začetek vstaje, kot za uspešen razvoj narodnoosvobodilne vojske in njen zmagovit konec. Moralna moč je izšla predvsem iz revolucionarnih teženj delavskega razreda in delavnih množic nasploh. Težnje po spremembi so dale našim ljudem (moškim in ženskam) moralno moč. Izražali so jo v vdanosti svoji domovini in požrtvovalnosti v boju s sovražnikom. Veliko vlogo je imelo tudi pozitivno ljudsko izročilo. Moralne lastnosti kot so zaupanje v lastne sile in v končno zmago, pripravljenost na žrtve, trpljenje, težave, pogum, odločnost in drznost v boju so bili odločilni dejavniki za uspeh (Biljan, 1958: 564-567).

Partizanska vojska je bila predvsem stvar moških, to pa je nenazadnje določal tudi razglas GŠ NOV in POS ter IOOF o splošni mobilizaciji v narodnoosvobodilno vojsko z dne 11. septembra 1943, saj je vojno obveznost pripisoval moškim, ne pa tudi ženskam (Deželak – Barič, <http://www.uem-rs.si/slo/publikacije/nasezenevolijo/2.html>).

V začetku so bili partizani nezaupljivi, zasmehovali so partizanke in jih odpravljali h kotlom. Partizansko stališče do ženskega vprašanja je bilo potrebno še pokazati z dejanji in si tako ustvariti spoštovanje partizank. Tem pogledom so bili deloma krivi ostanki prejšnje vzgoje

partizanov. Moški so ženske videli kot sebi podrejene, brez avtoritete. Naloga žensk je bila tako večja, saj so se morale dokazovati, potrjevati in tako spremeniti mnenje moških.

7.1. VLOGA ŽENSK V PARTIZANIH

Odhod žensk v narodnoosvobodilni boj ni bil vedno povezan z orožjem. Moški med svoje vrste žensk niso sprejemali z navdušenjem. Ženske so tako morale velikokrat opravljati dela kot so kuhanje, pranje, čiščenje...dela, katera so opravljale že v civilnem življenju.

Tabela: Vloga žensk v partizanih

Vloga	1941	1942	1943	Skupaj	V odstotkih
Poveljnica	11	51	23	85	13,36 %
Borka	20	117	87	224	35,22 %
Kuharica	2	33	14	49	7,70 %
Bolničarka	8	71	64	143	22,48 %
Obveščevalka	0	3	7	10	1,57 %
Sekretarka (tipkarica)	3	36	14	53	8,33 %
Perica	0	5	0	5	0,79 %
Kurirka	1	3	6	10	1,57 %
Šifrerka	0	5	11	16	2,52 %
Politdelegatka	1	25	9	35	5,50 %
Šivilja	1	0	0	1	0,16 %
Intendantka	1	2	2	5	0,79 %

Vir: Bernik - Burja, Valerija (2001), Vloga žensk v osvobodilnem gibanju na Slovenskem, str. 221.

Tabela prikazuje število žensk, ki so vstopile v partizansko vojsko v letih 1941, 1942 in 1943 (po seznamih v zborniku Slovenke v narodnoosvobodilnem boju) in so imele v partizanih različne vloge oziroma so se ukvarjale z različnimi, bolj ali manj vojaškimi dejavnostmi (Bernik - Burja, 2001: 221).

Iz tabele je razvidno, da je v letih od 1941 pa do 1943 kar 48,6 % žensk od vseh žensk, ki so se vključile v narodnoosvobodilni boj, poprijelo tudi za orožje. 22,5 % jih je bilo dejavnih v

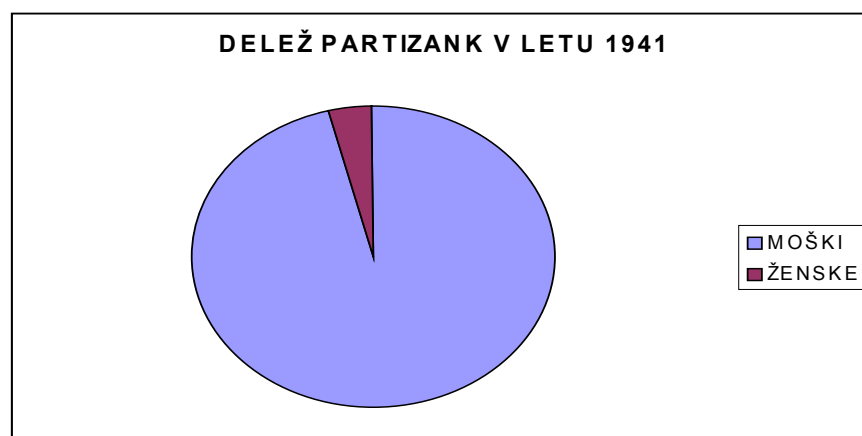
saniteti. Ostale pa so opravljale dela kot npr.: sekretarka oz. tipkarica, kuharica, politdelegatka, šifrerka, kurirka, obveščevalka ...

7.2. DELEŽ ŽENSK V PARTIZANIH

Obdobje 2. svetovne vojne je bilo v našem prostoru obdobje korenitega preloma glede na družbeni položaj žensk. Poleg splošnega civilizacijskega razvoja je ženskam na Slovenskem med vojno in posledično po njej pomembno določilo nov družbeni položaj to, da so se množično in dejavno vključile v narodnoosvobodilno gibanje, v katerega so se vključevale kot aktivistke na terenu, v manjšem delu pa tudi kot borke v partizanskih enotah. Predstavljale so izrazito manjšino, povezovala pa so se tudi v samostojne ženske vojaške formacije. Če izrazimo manjšino v odstotkih, lahko rečemo, da je bil delež žensk v partizanskih enotah v letu 1941 približno 3,98 odstotke. V boj so se vključevale prostovoljno, iz vseh družbenih slojev in poklicev, od kmečkih žena, delavk, do izobraženk. Sodelovanje žensk v osvobodilnem gibanju je posledica razmer, spontanosti (Deželak - Barič, <http://www.uem-rs.si/slo/publikacije/nasezenevolijo/2.html>).

Tabela: Statistični pregled partizanov na Slovenskem v letu 1941 glede na spol

SPOL	ŠTEVILO	DELEŽ V %
MOŠKI	1976	96,02
ŽENSKE	82	3,98

Vir: Pregled narodnoosvobodilne vojne 1941-1945 na Slovenskem, Zdravko Klanjšček, str: 89; podatki: Ivan Križnar: «Socialna in politična pripadnost slovenskih partizanov v letu 1941».

Tudi pozneje se je delež žensk v partizanski vojski gibal okoli 4 odstotke.

Tabela: Delež žensk v enotah slovenske partizanske vojske

Slovenska partizanska enota	Delež žensk
Bataljon Toneta Tomšiča	1,40 %
Enote Vojske državne varnosti	1,70 %
Notranjski odred	2,20 %
Ljubljanska brigada	2,80 %
Kočevska brigada	3,10 %
Istrski odred	3,30 %
Gubčeva brigada	3,40 %
Šercerjeva brigada (1944-1945)	3,90 %
Kozjanski odred	4,20 %
Zidanškova brigada	4,50 %
Cankarjeva brigada	4,70 %
Bračičeva brigada	4,90 %
Gorenjski odred	5,00 %
Gradnikova brigada	5,40 %
Šercerjeva brigada (1942-1943)	7,99 %

Vir: Deželak - Barič Vida, <http://www.uem-rs.si/slo/publikacije/nasezenevolijo/2.html>

Podatki prikazujejo, da je bil delež žensk v začetnih obdobjih nekoliko večji kot kasneje. To nam prikazuje primer Šercerjeve brigade. V prvih letih so se enote popolnjevale v večji meri po principu prostovoljnosti, zato jih je nekaj več, kot pa po letu 1943. Povečalo se je število vpoklicanih moških, število žensk, ki pa niso bile obveznice, stagnira.

7.3. MOTIVI ZA VKLJUČEVANJE

Ženske na Slovenskem so se osvobodilnemu gibanju pridružile iz različnih razlogov, vzgibov in pobud. Pri njihovi odločitvi za odporniško delovanje je imela bistven vpliv predvsem njihova neposredna okolica, ki jim je posredovala informacije o dogajanju v družbi. Vsaka posamezna ženska je živela v določenem spletu družinskih članov in članic, znancev, znank,

sodelavcev in sodelavk znotraj katerega so se odločale bolj ali manj po svoji volji. Socialne mreže, v katere so bile ženske v času vojne vključene, so jih spodbujale v odporniško dejavnost ali pa so jih v tej dejavnosti ovirale. V odpor proti okupatorjem so se ob njegovem začetku vključile predvsem tiste ženske, ki so se v protifašističnem in delavskem gibanju udeleževale že pred vojno, pozneje pa se je njihov krog iz različnih vzrokov in pobud postopno širil (Deželak - Barič, <http://www.uem-rs.si/slo/publikacije/nasezenevolijo/2.html>).

Zaradi različnih okoliščin je bilo motivov za vključevanje žensk v odporniške dejavnosti več. Nekatere so se vključevale v gibanje po lastni pobudi, tako da so same prosile svojce, naj jih uvedejo v njihovo delo. Spet druge so se pridružile zaradi močnega vpliva sorodnikov, zakonskih partnerjev, sovaščanov in sovaščank. V osvobodilno gibanje so ženske nato vpeljale tudi preostale ženske, sosede, znanke, prijateljice, sovaščanke, s katerimi so se družile pri vsakdanjih opravilih. Zaradi razdvojene okolice, pa je bila včasih že odločitev za sodelovanje z OF težka.

Ženske so torej imele željo, da sodelujejo v moškemu svetu, da spoznajo delovanje orožja in da razširijo dejavnosti, v katerih njihove babice in prababice niso smele sodelovati. Zoperstavile so se tradicionalnemu pojmovanju žensk in se tako uveljavile v moškem svetu.

7.4. LASTNOSTI, PODOBA PARTIZANK

»V boju za narodno osvoboditev se je rodil nov lik ženske, ženske vojakinje. Njihova zavest in volja sta bili močnejši od strahu pred napori in težavami. Pripravljena je, da vzdrži vse težave, vsa trpljenja. Preprosta in skromna je, vedno pripravljena pomagati ranjenemu ali bolnemu tovarišu in prostovoljno se javiti za najtežje naloge. In vedno navdušena in polna poleta in visoke morale. Pri počitku pa prva pripravljena zaplesati ali zapeti. Krepile so zavest naroda in politično dvigovale sebe in okolico» (Naša žena, 1946: 5).

Zaradi različnih vlog žensk v vojski, kjer so opravljale gospodinjska dela, hkrati pa so se tudi borile, lahko govorimo o vzorcu ženske za tri vogale. Pri opravljanju različnih nalog so dokazale svoje zmožnosti, da se lahko enakovredno kosajo v vseh nalogah z moškimi.

Iz vseh družbenih slojev so se ženske odločile za vstop v NOB. Največ je bilo pripadnic delavk iz tovarn, gospodinj, šolark, ki so zapustile šolanje in kmečkih žensk, a tudi intelektualk, npr. zdravnic.

V partizane so vstopale predvsem mlade ženske. Razlogov za to je bilo več. Nedvomno so se mlade ženske lažje prilagodile težkim terenskim razmeram in fizičnim naporom, katere je zahtevalo partizansko življenje. Mlade ženske, ki še niso imele svojih otrok in jim še ni bilo treba skrbeti za onemogle starše, so se lažje odločile za vstop v partizane (Bernik - Burja, 2001: 193).

Tabela: Primerjava starosti partizank s partizani za leto 1941

Starost	Vsi	Ženske
Do 20 let	16,72 %	21,92 %
21 - 25 let	23,66 %	20,55 %
26 - 40 let	50,05 %	50,68 %
41 - 50 let	6,32 %	6,85 %
Nad 50 let	0,73 %	0,00 %

Vir: Bernik - Burja, Valerija (2001), Vloga žensk v osvobodilnem gibanju na Slovenskem, str. 195.

Iz zgornje tabele je razvidno, da ni večjih razlik v primerjavi starosti partizank s partizani. Tako lahko govorimo o NOB kot o generacijski zadevi, saj so se za vključevanje v partizanske enote odločale predvsem mlajše ženske, katere je duh časa prevzel. Prav tako pa so lažje zapustile svoje domove in se vključile v osvobodilno gibanje. Kot je razvidno iz tabele, je bila velika večina žensk, ki so bile vključene v partizanske enote, mlajših od 40 let.

Partizanke so bile pred vstopom v vojsko večinoma delavke (31%), sledijo jim gospodinja, gospodinjske pomočnice (21%) in tiste, ki so prekinile šolanje, dijakinje, študentke (14%). Slednje so številčneje predvsem zato, ker je v partizanih prevladovala mlajša populacija (Bernik, 2002: 112).

Fanika Škrbec - Črnugelj je zapisala, da so partizanke enakopravno hodile v boj in se z vsemi svojimi močmi, tudi z orožjem v roki borile proti okupatorju. »To je bilo težko obdobje za vse nas, a še posebej za žensko borbo. Bivanje v gozdu, pod šotorom, večkrat tudi brez njega, pod vedrim nebom, brez najosnovnejših potrebščin, ki jih ženska tako nujno rabi, je zahtevalo od nas veliko samozatajevanja, premagovanja telesnih naporov, ki so bili še večji ob pohodih, straženju, patroliranju, nočnem dežuranju, v zasedah, bojih in akcijah.« Z veliko vnemo in skrajno odgovornostjo so se partizanske čete pripravljale in urile v vseh veščinah. Razvil se je pravi tekmovalni duh. Med partizankami je rasla želja, da ne bi zaostajale za soborci ali celo ostale na starem položaju. »Z visoko dvignjeno glavo so premagovale vse težave. Nikar ne mislite, da so v borbe stopile samo izbrane, hrabre, neustrašne, kje pa! Marsikatera se je bala samotne poti v mraku ali pa jo je prestrašil nenadni skok plašljivega zajca iz grma. Strah so iz naše zavesti potisnile in izrinile ideje, za katere smo šle v boj. Veliko sovraštvo do okupatorja, proti fašizmu, ki je vse bolj raslo v naših srcih in neizmerna ljubezen do lastne svobode, svobode in neodvisnosti našega naroda ter želje in zavesti, da se borimo za boljšo prihodnost in lepše življenje, kot smo ga imeli nekdam« (Škrbec - Črnugelj, 1997: 140-148).

Podoba žensk, ki so delovale v osvobodilnem gibanju se je oblikovala skozi različne dejavnike vplivanja. Nanjo je v precejšnji meri vplivala propaganda osvobodilnega gibanja, časopisi, časniki, literatura, torej vse gradivo, ki se je razpečevalo ilegalno. Na podobo žensk je v veliki meri vplivala tudi OF preko odborov, v katerih so bile ženske aktivne in preko katerih so skušale vplivati tudi na druge ženske. Šlo je torej tudi za neposreden vpliv z osebnim prepričevanjem žensk in zgledom (Bernik - Burja, 2001: 128).

Oskrba z obleko in obutvijo v partizanski vojski je bila precej problematična. Podobe oblek žensk so bile različne. Nekatere so si tudi prizadevale ohraniti žensko podobo. Spet druge so želele biti bolj podobne moškimi, saj niso hotele nobenih razlik. Tako je bila dilema ženske biti podobna moškemu (»možača«), ker opravlja moško delo, ali ostati ženska. Prevladovala je klišejska podoba žensk, oblečenih v moška oblačila, s »titovko« na glavi in puško v rokah.

Slika 3

Vir: revija Naša žena, 3. april. 1944

Opis: Podoba žensk med NOB.

8. ŽENSKI ENOTI V LOŠKEM ODREDU IN POHORSKEM BATALJONU

Ženska četa se je oblikovala zaradi osamosvojitve vseh bork, ki jih je bilo tedaj že precej v odredu. Z organiziranjem bork v samostojno enoto jim je štab odreda omogočil, da pokažejo svojo samostojnost, sposobnost. Ženska enota v Loškem odredu je bila ustanovljena 16. septembra 1942, v snežniških gozdovih, v kraju imenovanem Otrobovec. Ustanovljena je bila v času dotlej največje sovražnikove (italijanske) ofenzive, imenovane »roške«. Vse borke so bile pred odhodom v partizane članice in aktivistke Osvobodilne fronte, ki so se že potrdile v dotedanjih akcijah in še prej s političnim delom na terenu. Četa je štela 18 bork, občasno pa so se vanjo vključevale terenske politične delavke. Komandirka Fanika Škrbec Črnugelj je skupaj z borkami opravljala naslednje naloge: stražarjenje, patroliranje, dežurstvo, preskrba s hrano in vodo, vojaške in politične ter kulturne dejavnosti. Poleg tega pa so borke tudi prale in šivale. Izvajale so vojaško urjenje, daljše pohode in akcije s kondicijskim namenom, saj se je pripravljala odhod na Primorsko, kam pa niso vedeli. Pri vzdrževanju kondicije na daljših pohodih, so izvajali različne naloge, ki lahko doletijo vojaško enoto. Med partizankami je rasla želja, da ne bi zaostajale za soborci. Pri pripravah na pohod na Primorsko so dobile tudi nekaj posebnih nalog. Šivale so vrečke, manjše in večje za hrano in municijo, zbirale orožje, municijo, zadnje dni pa kuhale fižol in meso ter pekle kruh. 14 bork se je prostovoljno odzvalo pozivu štaba odreda za odhod na Primorsko. Tako je bilo med 120 borci, ki so 20. oktobra odšli na Primorsko, tudi 14 bork. 8. oktobra je zaradi prerazporeditve Ženska četa prenehala obstajati kot samostojna četa (Škrbec - Črnugelj, 1997: 140-148).

Ženska četa ni dolgo obstajala, kljub temu pa so ženske ostale enakopravne. Opravljale so večinoma dolžnosti bolničark, administratorok, kuharic. Borke in borci Loškega odreda so bili za tiste čase zelo dobro oboroženi z lahkim strelnim orožjem, strelivom in ročnimi bombami. Čeprav ni točnih podatkov o celotni oborožitvi odreda, so po spominu preživelih borcev imeli večji del orožja od bivše jugoslovanske vojske (Bavec, 1986: 313).

Druga ženska enota je bil ženski vod v okviru prvega Pohorskega bataljona, ki je nastal 3. novembra 1942. Ženski vod je obstajal le kratek čas, saj je bil skupaj s Pohorskim bataljonom v celoti uničen 8. januarja 1943. Ženski vod pohorskega bataljona je imel v času svojega obstoja 13 partizank, za komendantko voda pa so postavili Pavlo Mede - Katarino (Filipič, 1975: 659-671).

Ženske enote so bile v partizanih izjema in obe, ki sta obstajali, sta se obdržali le kratek čas. Obe enoti sta se pojavili jeseni leta 1942, ko je bila partizanska vojska številčno šibka in se je pripravljala na prezimovanje. Število bork v obeh enotah ni bilo stalno in se je spreminjalo glede na različne naloge in glede na vključenost terenskih delavk, ki so se pridružile partizankam samo občasno. Zasedimo lahko tudi prehajanje partizank nazaj na terensko delo v okupirana območja. V prvih letih vojne je bilo to prehajanje precej pogost pojav, tako da so bili borci hkrati aktivisti ali pa so bili samo občasno, saj je bilo v partizanih varneje, brez stika s terenom pa ni šlo zaradi najrazličnejše oskrbe, ki jo je zagotavljajo civilno prebivalstvo (Bernik - Burja, 2001: 249-250; Križnar in Mihevc, 1975).

Med pomembnejše ženske, ki so delovale na vojaškem področju sodijo:

- **Gabrijela Družina (Andreana Olga)**, ki je od leta 1944 opravljala delo politične komisarke SCVPB (Slovenske centralne partizanske bolnice),
- **Andreja Kumar (Danila Andreja)**, ki je leta 1942 postala politična odposlanka voda, kasneje pa namestnica komisarja bataljona,
- **Alojza Šilc (Majda)**, leta 1943 je postala sekretarka SKOJ-a brigade, leta 1944 pa se je udeležila kongresa USAOJ (Ujedinjene socialistične antifašističke omladine Jugoslavije) v Drvarju kot odposlanka,
- **Mali Hočevar (Antona Albina)**, ki je postala sekretarka SKOJ-a brigade,
- **Alojza Kerin (Milka, Pohorska Milka)**, politična komisarka ženske čete, kasneje komisarka bataljona, leta 1943 pa se je kot odposlanka udeležila 1. kongresa SPŽZ v Dobrniču,
- **Štefanija Šobar (Milka, Nataša)**, leta 1943 je postala komisarka čete (Narodni heroji Jugoslavije, 1-2, 1982).

Mede Janeza (Pavla, Katarina) se je uveljavila kot komandirka ženske čete. Kot sekretarka uličnega odbora OF je delovala **Jožefa Belič (Malči)**, kot sekretarka rajonskega odbora pa **Antonija Čeč (Tončka Olga)**. **Franca Šentjurc (Lidija)** in **Franca Vrhovnik (Majda Lojzka)** pa sta bili sekretarki okrožne ravni KPS. **Virgila Tomazini (Silvira)** pa je bila sekretarka partijske celice (Narodni heroji Jugoslavije, 1-2, 1982).

9. PRIDOBIVANJE ŽENSK V TISKU NARODNOOSVOBODILNEGA GIBANJA

Pretok informacij v času narodnoosvobodilnega gibanja je bil izjemnega pomena. Tisk je bil namenjen obveščanju in hkrati pridobivanju novih pripadnikov. Informacije so zajemale različna področja. Od dogodkov na bojiščih v Jugoslaviji in v tujini, politične situacije, do vzpodbudnih življenjskih zgodb. Namenjen pa je bil tudi pridobivanju novih pripadnikov in s tem širjenju narodnoosvobodilnega gibanja.

Uradni slovenski tisk je leta 1941 prešel pod nadzor in cenzuro, zato je narodnoosvobodilno gibanje ustanovilo lasten ilegalni tisk. S slovenskim, partizanskim tiskom so se v začetku ukvarjali posamezni sodelavci predvojnih uredništev in pa nekateri novinarji, ki so podpirali težnje delovnih ljudi. Prvi in edini avtorji člankov in uredniki so bili vodilni politični delavci (Šmicberger, 1988: 7-8).

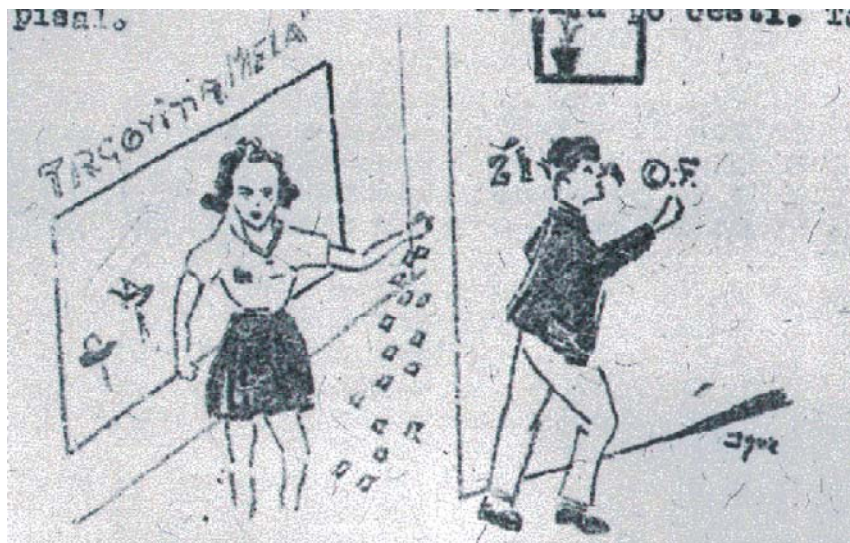
Po vsebini in obliki je narodnoosvobodilni tisk izražal upor zoper okupatorja in boj za narodno osvoboditev. Za razširjanje idej in mobilizacijo množic je Osvobodilna fronta potrebovala učinkovito glasilo. Tako je v maju leta 1941 obnovila list Slovenski poročevalec - glasilo OF, ki so ga tako kakor moški brale tudi ženske. V njem so bila zapisana gesla osvobodilnega gibanja, sklepi Vrhovnega plenuma, skupni cilji osvobodilnega boja, opisi dogodkov iz preostalih bojišč; propagandni članki. Slovenski poročevalec je od leta 1942 izhajal v dveh izdajah - ljubljanski in dolenski, leta 1943 pa so se pridružile še pokrajinske izdaje. Poleg Slovenskega poročevalca so izhajala tudi druga glasila: Delo, Slovenski partizan, ki se je preimenoval v Naša vojska, Osvobodilna fronta, Mlada Slovenija, ki se je preimenovala v Mladino, Ljudska pravica, Delavska enotnost, Kmečki glas in idr. Vzporedno poteka razcvet civilnih glasil po posameznih pokrajinah, ki natančneje opisujejo dogajanje tam.

Narodnoosvobodilno gibanje je izdajalo in tiskalo ilegalne časnike, časopise, žepne časopise, brošure, knjige ter razne drobne tiske (letaki, trosilni lističi, plačilni boni, razna vabila, lepaki). Nastajal je od ustanovitve Osvobodilne fronte aprila 1941 do osvoboditve maja 1945 v vodstvenih telesih Osvobodilne fronte, NOV in ljudske oblasti, med aktivisti v zaledju, v partizanskih enotah, med prekomorci ter v okupatorjevih zaporih in taboriščih. Razširjen je bil po celotnem slovenskem narodnostnem ozemlju. Namenjen pa vsem zavednim Slovencem, ki

so se množično ustno in s tiskom vzgajali v protifašističnem duhu. Ilegalni tisk je nastajal in se razvijal vzporedno z nastankom in rastjo narodnoosvobodilnega gibanja.

Poleg ustvarjanja lastnih propagandnih sredstev pa je bilo potrebno tudi zaježiti sovražno propagando, ki je bila v nasprotju z idejami partizanstva. Med sovražni tisk lahko uvrstimo domobranski tisk, ki ga ne moremo upoštevati kot uporniški tisk, saj je vseskozi odločno podpiral okupatorska hotenja (Šmicberger, 1995: 142-145).

Slika 4

Vir: revija Mladi tovariš, 1. maj 1943

Opis: Slika prikazuje širjenje narodnoosvobodilnih gesel in letakov.

V vseh organizacijah, kulturnih, prosvetnih, stanovskih in v različnih ženskih sekcijah, kjer so ženske, je mogoče propagandistično in agitacijsko delovati. Veliko vlogo pri tem je imela osebna agitacija, toda nič manjšo ni odigrala pisana beseda, ilegalni partizanski tisk. S tem, da so v najtežjih pogojih tiskali ilegalne liste, brošure, letake in pesmi, so z vsakim dnem izpričevali, da niso in da nočejo poklekniti pred okupatorjem, da so tu in da ni sile, ki bi jih lahko iztrebila. Obenem je odigral partizanski tisk vlogo organizatorja osvobodilnega gibanja. Kurirji in kurirke so prenašali ilegalni tisk iz javke na javko, iz postojanke v postojanko, iz rok v roke. Ljudje so se seznanjali s sklepi Izvršilnega odbora OF Slovenije, po katerih so se tudi ravnali in pridobivali somišljenike (Naša žena, 1951: 123-125).

Slika 5

Vir: revija Mladi borec, 7. avgust 1943

Opis: Na sliki sta prikazana partizanka in partizan, ki skupaj prebirata revijo Mladi borec. Prikazujeta skupni interes.

Agitacijsko - propagandno delo v okviru OF so opravljali aktivisti, aktivistke in politični komisarji v partizanski vojski. Bilo je izrazito pod vplivom komunistične partije, ki se je zavedala pomena propagandnega dela za uspeh v vojni in revoluciji. Propagandno delo je vključevalo najrazličnejše aktivnosti, v katerih so se potrjevale predvsem aktivistke, saj so bili moški bolj potrebni v vojski, na okupiranem ozemlju pa za oblast bolj sumljivi in so se težko neopaženo gibali.

Nastalo je veliko ilegalnih partizanskih tehnik, ki so tiskale časopise in propagandne letake. Zaradi zavarovanja so se s tiskanjem ukvarjali točno izbrani ljudje, ki hkrati niso smeli biti aktivisti. Propagandni material so razpečevale ženske vseh starosti, pri čemer so bile najmlajše in najstarejše tudi najmanj sumljive. Propagandno delo je bilo pomembno tudi na osvobojenem ozemlju. Metode dela so bile drugačne. Poleg razpečevanja literature in

časnikov ter raznih drugih listov, so na osvobojenem ozemlju prirejali mitinge. Na mitingih so obveščali ljudi o vojnih dogodkih v svetu in v domovini, temu pa je sledil kulturni in propagandni program (Bernik - Burja, 2001: 111-112).

9.1. TISK NAMENJEN ŽENSKAM

Z vključevanjem žensk v oboroženi odpor se je pokazala tudi potreba po ženskemu tisku. Tisk, v katerem bi bile izpostavljalne ženske teme.

Ženskim vprašanjem je bilo namenjeno od jeseni (septembra) 1942 glasilo novomeškega okrožja, mesečnik »Našim ženam«, ki ga je urejala Mara Rupena Osolnik. Glasilo ljubljanske Antifašistične fronte žensk je povzelo ime po glasilu naprednih žensk izpred vojne. Mesečnik »Naša žena« je pričel izhajati v decembru 1942 v Ljubljani. Urejala ga je Zima Vrščaj, članica Okrožnega odbora OF in Okrožnega komiteja KPS za Ljubljano (Naša žena, 1953: 22).

»Da bo »Naša žena« mogla vse to izvršiti, moramo sodelovati pri njenem izdajanju prav vse, bodisi s prispevki ali z nasveti, kritiko in vprašanji. Le tako nam bo naš list postal dragocena pomoč v našem osvobodilnem boju, katerega zmaga prinese lepše življenje nam in našim otrokom. Ženske slovenskih mest in vasi, združite se v borbi proti fašizmu, pristopajte v Protifašistično žensko zvezo ter sodelujte pri njenem glasilu »Naša žena«, je zapisano v uvodnem članku prve številke (Slovenke v narodnoosvobodilnem boju 1, 1970: 720).

Doba osvobodilnega boja je v veliki meri zbrisala prejšnje predsodke do žensk in njenega dela. Mesečnik »Naša žena« je že takrat odpiral ženskim množicam oči, dramil je »zaostale« ženske k boju za pravice dela, za pravice človeka, za pravice žensk in otrok (Vrščaj, 1945: 246).

Mesečnik je ženske povezoval. Prebirale so ga tako delavke, gospodinje, kot tudi intelektualke. »Naša žena« si je utrdila pot skoraj v sleherno hišo, v tovarne in manjše obrate, trgovine, delavnice, urade, državne in privatne zavode.

Kot glasilo primorskih žensk, je prvič izšla »Slovenka« v juniju 1943. Na Gorenjskem in Koroškem je izhajalo od leta 1943 dalje glasilo »Slovenke pod Karavankami«, v februarju leta 1944 pa je pričela izhajati »Borbena Slovenka« za štajerski del naše domovine. Vedno je

bilo dovolj člankov, s katerimi so zapolnili mesečnik. Pisale so kmetice, delavke, ženske, matere in opisovale svoje izkušnje v narodnoosvobodilnem boju (Naša žena, 1951: 123-125).

10. DEJAVNOST ŽENSK V NAJBOLJ ZAHODNI NOTRANJSKI VASI; HOTEDRŠICA

Vas Hotedršica je gručasto središčno naselje ob potoku Hotenjka. Leži ob cesti Kalce - Godovič na nadmorski višini 546 metrov. Potok Hotenjka ponikne v požiralnike na jugozahodnem robu naselja. Zemljišče okoli vasi je namenjeno poljedelstvu. Vzhodno od vasi so travniki. V strnjem vaškem jedru je trgovina, gostilna, pošta in cerkev sv. Janeza Krstnika. Ob popisu leta 1931 je živelo v Hotedršici 559 prebivalcev. Po drugi svetovni vojni pa se je število prebivalcev zmanjšalo. Leta 1948, ko je bil izveden popis, je v vasi prebivalo le 465 prebivalcev. Razlog lahko poiščemo v odseljivanju ljudi v industrijska mesta (Savnik, 1968: 175-181).

10.1. HOTEDRŠICA PRED DRUGO SVETOVNO VOJNO

Hotedršica je vas, ki je šla skozi vsa zgodovinska obdobja kot druge vasi: predzgodovino, Rimljane, slovansko kolonizacijo, turške vpade, Avstro - Ogrsko. Za Hotedršico lahko rečemo, da je bila v prvi svetovni vojni zaledni kraj soškega bojišča. Od železnice Dunaj – Trst se je pri Logatcu proti Hotedršici odcepila železnica, ki je služila za transport tovora na bojišče. Železnico so delali Avstrijci leta 1916, 1917 in je predstavljala najkrajšo pot na soško fronto. Končna postaja je bila v Godoviču. V Hotedršici je bila deponija vagonov, postaja za točenje vode in seveda pestro življenje transportnega kraja. Še danes so vidni nasipi nekdanje trase, na nekaterih mestih so še zakopane tračnice.

Po prvi svetovni vojni se je začel največji razcvet kraja v vsej njegovi zgodovini. Hotedršica je sicer še kar nekaj časa po vojni ostala zasedena od Italijanov, ki pa so se počasi umikali in končno ostali na robu vasi, kjer je potekala jugoslovansko-italijanska državna meja. Rapalska pogodba jo je določila Jugoslaviji.

V obdobju med vojnama je v Hotedršici delovalo 5 gostiln s tujskimi sobami, 4 trgovine, mesnica, 4 mlini, javna knjižnica, čitalnica, pevski zbor, dve gledališki skupini, 2 tamburaška zbora, gasilsko društvo, lovska družina, Orli, Sokoli.

Ob legalnem meddržavnem prometu pa je cvetelo predvsem tihotapstvo - kontarbantarstvo. Tihotapilo se je predvsem iz Jugoslavije v Italijo in mnogo manj v nasprotni smeri. Tihotapstvo je v veliki meri omogočala podkupljiva jugoslovanska obmejna straža - graničarji. Poveljniki graničarjev so običajno dobivali delež od pretihotapljenega blaga. Nekaterim prebivalcem je tihotapstvo prinašalo velike zasluge (Kovač Brus, 1995: 2-12)

10.2. DRUGA SVETOVNA VOJNA V HOTEĐRŠICI

Razcvet Hotedršice je prekinila 2. svetovna vojna, ki je vas usodno razcepila med partizane in domobrance ter pristaše enih in drugih. Terenski odbori OF so bili ustanovljeni jeseni 1941 tudi v Hotedršici. Leta 1942 je bila tu postojanka kraljevih karabinjerjev, finančne straže in obmejne policije. S stopnjevanjem okupatorjevega terorja in zaradi daljše odsotnosti partizanov, je 20. septembra 1942 tu nastala belogardistična postojanka (vanjo so bili vključeni tudi župnik, župan in njihovi klerikalni sodelavci). Iz vseh dotedanjih enot »bele garde« v Dolomitih so tedaj ustanovili 1. bataljon »Legije smrti« ali MVAC (prostovoljna protikomunistična milica), s štabom v Rovtah in s postojankami v Šentjoštu, Zaplani in Hotedršici (Hribernik, 1974: 128-239).

8. septembra 1943 partizani razorožijo italijansko vojsko, »Legijo smrti« pa zelo oslabijo. Kmalu po kapitulaciji Italije pa je slovensko ozemlje zasedel nemški okupator. Zaradi oviranja prehoda na območje Polhograjskega hribovja so leta 1943 in 1944 enote 9. korpusa postojanko v Hotedršici večkrat skušale uničiti.

12. decembra 1943 ob pol polnoči se je začel napad na postojanko v Hotedršici. Kljub poskusom, da prodrejo naprej v postojanko, se je bataljon po dve in pol urnem boju umaknil. Postojanki so prišli na pomoč tudi Nemci in domobranci iz Godoviča in Logatca.

22. decembra 1943 je 2. bataljon Gradnikove brigade na cesti Godovič - Hotedršica iz zasede napadel nemško preskrbovalno kolono. Ker bataljon ni imel nobenih zased proti Godoviču in Hotedršici, se je iz bojazni, da ne bi bil napaden in stisnjen iz obeh strani, umaknil.

Napad 14. januarja 1944 je bil skrbno pripravljen. Partizani so iz vseh strani obkolili postojanko in jo istočasno zasipali z ognjem. V prvem jurišu je samo eden bataljon dosegel večji uspeh s tem, da je zavzel del naselja, druga dva bataljona pa zaradi močnih utrd z jurišem nista uspela. Izgubljeni dragoceni čas je omogočil sovražniku ponovno organizirati odpor. Brigada se je morala umakniti.

Neuspešni napadi leta 1944 na postojanko v Hotedršico so bili še 18. marca, 23. septembra in 7. oktobra. Zaradi bližine drugih sovražnikovih postojank, spretne obrambe domobrancev in zaradi pomanjkanja težkega orožja partizanskim enotam postojanke ni uspelo osvojiti. Leta 1944 je domobrantska postojanka štela 83 moških, imela pa je tudi 12 pomožnih stražarjev. Za obrambo Hotedršice so zgradili 11 bunkerjev, nekaj iz betona, druge pa iz lesa, kamenja in zemlje. Na zahtevo štaba 9. korpusa so 7. aprila 1945 kraj bombardirala zavezniška letala (Hribernik, 1974: 443-639).

10.3. POGOVOR S POSAMEZNICAMA, KI STA BILI VKLJUČENI V NOB

Vključenosti žensk v narodnoosvobodilnem gibanju v Hotedršici v literaturi ni mogoče opaziti, tako da sem poskušala z intervjujema prikazati družbeno vlogo žensk v Hotedršici.

10.3.1. POGOVOR S TONČKO MERLAK

Za preživetje so morali med vojno večkrat čez italijansko mejo, ki je bila na robu vasi, tihotapiti živino (konje, krave), jajca, maslo in žganje, nazaj pa so prinašali blago, riž in druge stvari, ki so jih potrebovali za preživetje. Na meji jih niso pregledovali ali spraševali kam gredo, saj so imeli obmejne prepustnice. Gospa Tončka je živela v hiši, kjer niso imeli kmetije; imenovali so jih »bajtarji«. Poleg tihotapljenja je morala opravljati tudi dnino. Dnino je opravljala na kmetiji »pr Grižarju«. Delo so ji plačevali s hrano. Kmetija na kateri je delala, je od vasi oddaljena 2 km. Zaradi odmaknjenosti od vasi se je večkrat srečala s partizani.

»Zanesljive gospodinje« so bile vedno dobro obveščene kdaj pridejo partizani. Zaradi močne domobranske postojanke v vas niso prihajali, zadrževali so se bolj na obrobju. Ponavadi so prihajali ob torkih ponoči. Potrkali so na okno in gospodinje so jim pripravile večerjo, jim dale sveže obleke, oskrbele ranjence in jim pripravile popotnico. Kadar so bili partizani v hiši, so se gospodinje zelo bale, da bi jih kdo v vasi izdal, kljub temu pa so rade pomagale.

Nekega dne je gospa Točka prala perilo v potoku in iz gozda zaslišala žvižg. Ker ni vedela kdo je (lahko bi bil tudi domobranec), je počakala, da je partizana prepoznala po glasu. Ker je vedela, da je lačen, se je vrnila v hišo, kjer je gospodinja zanj pripravila hlebec kruha in nekaj mleka. Hitro mu je odnesla hrano, ker je vedela, da so oni in partizan ves čas v nevarnosti.

Gospa Tončka je bila partizanska obveščevalka. Prenašala je informacije o prihodih partizanov v vas. Za kratek čas pa je bila odpeljana v internacijo.

Za ranjene in bolne na vasi je skrbela gospa Kožar Pepa - domačinka, ki se je izšolala za babico. Pomagala je vsem in ni delala razlik. Do ranjencev so jo največkrat peljali z vozom. Ker je sanitetnega materiala primanjkovalo, so za obveze uporabljali razne bele tkanine in rjuhe.

Med vojno je v vasi delovala šola, v kateri je učila gospa Rajar. V šoli so govorili slovensko, brali so slovenske knjige z vasi. Vojni propagandni material je vas razdelil na več delov. Vaščani so se srečevali z domobranskim in partizanskim tiskom, ki so ga partizani trosili po vasi ob kratkih obiskih.

Gospodinje in otroci so delali na poljih, tako da so pridelali hrano za preživetje. Ženske so se zaradi strahu pred domobranci držale bolj zase. Med napadi partizanov na domobranksko postojanko so se skrivali v kletah, ki so bile zaradi načina gradnje bolj trdne.

10.3.2. POGOVOR Z VIDO - IVANO VAVKEN roj. PLESNIČAR

Na domačiji gospe Vide Vavken so imeli pred 2. svetovno vojno poleg velike kmetije tudi trgovino in gostilno (Pr' Tič). Gospa je bila edini otrok v družini in tako je morala poprijeti za vsako delo. Po prihodu Italijanov v vas so bili prisiljeni trgovino in gostilno zapreti, ker blaga zaradi ograjenosti vasi ni bilo več moč dobiti.

Italijani so ogradili vas z bodečo žico, ker so se počutili ogrožene zaradi prisotnosti partizanov v okoliških gozdovih. Na glavnih poteh so postavili bunkerje, v katerih so imeli postavljeno stražo z veliko količino orožja. Puškomitraljeze pa so imeli postavljene tudi v zvoniku vaške cerkve, s katerega so nadzorovali vse strani vasi. Zaradi ograjenosti je bilo gibanje prebivalcev Hotedršice omejeno. Leta 1942 so ustanovili Vaško stražo, vsem pa to ni bilo všeč. Vaščani so rekli, da je bila Vaška straža bolj na italijanski strani, da so delali za okupatorje, tako imenovano belo gardo. Tisti, ki se niso hoteli udeležiti Vaške straže, so šli v partizane. Med Italijani in partizani so potekali stalni boji v okoliških vaseh in hribih. Veliko ljudi so internirali v Gonars in Renici. Dva domačina pa so odpeljali na Rab.

Po italijanski kapitulaciji 8. septembra 1943 so bili ljudje v Hotedršici zbegani. Vračati so se začeli interniranci, ki so bili odpeljani v Italijo. Večina teh se je kasneje priključila partizanom.

Po odhodu Italijanov so vas zavzeli Nemci. Postavili so močno domobranksko postojanko, katero so partizani vedno znova napadali. Domobrankska postojanka je obsegala dve hiši, te so popolnoma izpraznili in v njih so se nato naselili domobranci. V eni izmed teh dveh hiš je pred tem stanovala tudi Vida Plesničar. Ta postojanka je bila zelo oblegana s strani partizanov in vsakokrat, ko je zvečer zmanjkalo elektrike, so vedeli, da se bo nekaj zgodilo. Bilo je veliko streljanja in požigov. Napadi so se večinoma odvijali ponoči in so največkrat trajali celo noč. Partizanom nikoli ni uspel prodor v vas in zavzetje postojank. Najbolj so se bali naslednjega dne, ko so domobranci zbirali domačine iz vasi in določali, kdo od njih bo odpeljan v internacijo. Aretacije so vedno izvrševali domobranci – domačini, ki so ljudi poznali in nikoli ne Nemci.

V enem izmed napadov je bilo ubitih sedem partizanov. Naslednji dan so domobranci zbrali mlade punce iz vasi, med njimi tudi gospo, in jih odpeljali na pokopališče, kamor so pripeljali

tudi mrtve partizane. Dekleta so morale nato s krpami umiti ustreljene partizane, kar je bilo zanje izredno mučno.

23. novembra 1944 so gospo Vido in še nekaj drugih deklet aretirali Nemci, jih nato peš odpeljali do Logatca, kjer so prenočili v kleti (pri »Škrlj«). Naslednji dan so jih odpeljali v zapore Ljubljano, kjer so sledila zasliševanja o zvezah s partizani in podobno. Med zasliševanjem so jih pretepali, slišati pa je bilo tudi strele. V Ljubljani je bila zaprta dva meseca, nato pa so jo 17. januarja 1945 odpeljali preko Dresdna v Leipzig. Prevažali so jih v živinskih vagonih, brez oken, v hudem januarskem mrazu. Razmere v vagonih so bile katastrofalne, ni bilo vode, luči, zraka... S seboj niso imeli ničesar, razen stvari, ki so jih imeli na sebi. Pot je trajala tri dni. Zaradi vmesnih letalskih napadov se je vlak večkrat ustavil.

Po prihodu v Leipzig so jih takoj zaposlili v tovarni letal Erlamaschinenwerk – Leipzig. Delo so večkrat prekinili zaradi zračnih napadov Angležev. Ob napadu so zapustili tovarno in ker ni bilo zaklonišč, so se skrivali po poljih in jarkih. Napadi so se večkrat odvijali tudi ponoči, ko so legli k počitku. Ko je bila tovarna po večkratnih bombardiranjih popolnoma uničena in v njej ni bilo več možnosti delati, so jih odpeljali na pokopališče, kjer so morale ponovno zakopavati trupla, ki jih je ob bombardiranju vrglo iz grobov. Groza in strah je bila ob zakopavanju človeških trupel, ki so ležali naokoli, nepopisna.

Aprila 1945 je gospe Vidi in drugim s pomočjo gospoda Boudka uspelo pobegniti iz Leipziga. Vožnja nazaj je trajala teden dni, brez hrane, z veliko bombardiranj, tako da je bilo še huje kot vožnja v Leipzig. S pomočjo prepustnic, ki jih je priskrbel gospod Boudek, so iz Nemčije prispeli do Beljaka. V Beljaku so jih razporedili na delo po kmetijah. Tam so ostali cel mesec do konca vojne, nato pa so se s tovornjakom, ki je bil namenjen v Trst, odpeljali do doma.

Ob prihodu je bila vas prazna, brez osvoboditelja.

Po odhodu domobrancev ni v Vidini domači hiši ostalo skoraj ničesar več. Najprej so morali z žveplom in petrolejem odstraniti garje in uši. Domobranci pa so v hiši pustili le eno posteljo in nekaj starih rjuh. Hrano so po osvoboditvi najprej delili na »karte«. V jeseni pa so morali tudi nekaj procentov pridelkov dati v oddajo.

11. PRIMERJAVA ŽENSKIH VLOG V VOJAŠKIH AKTIVNOSTIH MED 2. SVETOVNO VOJNO V SLOVENIJI IN V SODOBNIH POST-KONFLIKTNIH DRUŽBAH

Primerjala bom vloge žensk v vojaških aktivnostih med 2. svetovno vojno v Sloveniji z vlogo žensk v sodobnih družbah. Za primerjavo bom uporabila obdelane teme v diplomski nalogi in raziskavo Brigitte Sorensen, ki je analizirala vloge žensk v post-konfliktnih družbah.

Analiza je sestavljena iz treh sklopov:

- a.) političnega,
 - b.) ekonomskega in
 - c.) socialnega (Sorensen, 1998: 5-60).
-
- a.) Pri osvobodilnem gibanju gre za pogosto zvezo med nacionalno osvoboditvijo in osvoboditvijo žensk. Ženske med 2. svetovno vojno in ženske v sodobnih konfliktih imajo več skupnih vlog:
 - Z demonstracijami in sodelovanjem v različnih organizacijah si prizadevajo dvigniti žensko politično zavednost, kljub temu da so izključene iz formalnih mirovnih pogajanj.
 - Prizadevajo si pridobiti volilno pravico, kjer pa je potrebno spremeniti družbena stališča. Nepismenost in pomanjkanje političnih izkušenj pa jim predstavlja veliko oviro.
 - Vzroki za vključevanje žensk v boj so enaki kot pri moških (strinjanje s cilji vojne, identifikacija z bojem in mehanizmi vojne). Prizadevajo si za čimprejšnje končanje vojne in povrnitev stabilnosti.
 - Gospodinje in matere skrbijo za vzgojo otrok.

Tako ženske med 2. svetovno vojno kot sodobne ženske želijo spremeniti dotedanje družbene vrednote. Z vključevanjem na politično področje se vključujejo v novo aktivnost. Prizadevajo si za uveljavljanje demokracije in k mirnejšemu reševanju sporov.

Kljub temu da imajo ženske veliko skupnih vlog, pa ima vsaka država svoje družbeno okolje, v katerem se razvijejo določene specifične vloge, ki se v drugih državah ne pojavijo. V različnih okoljih so namreč norme in vrednote različne.

b.) Vojne razmere v državi porušijo stabilnost. Odhod moških v boj pomeni za ženske nove vloge, nova opravila, katera bo potrebno narediti:

- Ženske se zaradi preživetja sebe in svoje družine pričnejo ukvarjati z aktivnostmi, ki so bile prej domena moških. Tako se začnejo ukvarjati s kmetijstvom, ki jim nudi osnovni vir preživetja.
- Možnosti formalne zaposlitve, ki nudi stalen dohodek in socialno varnost v vojnem času, je malo. Investitorji čakajo stabilizacijo stanja, tako da med vojno prenehajo obratovati. Poleg tega pa so še številni bankroti.
- Kot gospodinje pa velikokrat materialno pomagajo vojnim udeležencem.

V sodobnih post-konfliktnih družbah trgovine na drobno in majhne trgovine s prekupčevanjem oz. črno borzo blažijo ekonomski položaj. Ženske se začnejo ukvarjati tudi s prostitucijo, za katero pa je težko presoditi ali več kot pred vojno. Tako trgovino na drobno kot prostitucijo je moč zaznati tudi med 2. svetovno vojno.

c.) Pomanjkanje socialne varnosti v vojnem obdobju poskuša ublažiti država z različnimi socialnimi pomočmi, vendar pa so sredstva za rehabilitacijo omejena.

V sodobnih post-konfliktnih družbah vojne razmere pustijo velike socialne probleme. Psihosocialne travme vključujejo strah, zdravstvene probleme, alkoholizem, jezo in samomorilnost. Teži pa jih tudi slaba prehrana, poškodbe, posilstva.

Pomemben del socializacije je izobrazba, saj so ženske velikokrat diskriminirane v oziru izobraževanja zaradi socialnih in kulturnih razlogov. Socialna integracija vključuje oblikovanje novih socialnih vrednot, identitete, statusa, moči.

Vloge žensk v vojaških aktivnostih med 2. svetovno vojno in v sodobnih post-konfliktnih družbah so podobne. Družbeni napredek, drugačno okolje, vrednote, navade pa vključujejo ženske tudi v nove, drugačne, sodobnejše vloge.

12. ZAKLJUČEK

Ženske imajo pri samem vojskovanju manj viden delež. Z organiziranjem v odporiškem boju med 2. svetovno vojno pa so ženske dobile možnost, da presežejo dotedanjo družbeno determiniranost ženskih vlog. Začele so posegati na področja, na katerih še niso nikoli delovale in si tako pridobivale nove izkušnje.

Nov in do tedaj še nepoznan lik ženske se je rodil med drugo svetovno vojno. Presegle so tradicionalne norme in se uveljavile v novih okoliščinah. Na podeželju so prevzele moška opravila, saj so moški odšli v boj ali bili odpeljani v internacijo, taborišča. Enako kot v prvi svetovni vojni se je njihovo breme občutno povečalo, postale so skrbnice družin in nosilke gospodarske dejavnosti. Na poljih so pridelovale pridelke, s katerim so oskrbovale svojo družino in partizane. Poprijele pa so tudi za druga dela: šivale so obleke, skrbele za obnovo hiše, odpravile so se tudi v gozd.

Na različnih področjih so se vključevale v odporiško gibanje. Opravljale so kurirske in obveščevalne naloge. Prenašale so sporočila za osvobodilno gibanje, delo je bilo nevarno in fizično naporno.

Izrednega pomena je bila med narodnoosvobodilnim bojem zdravstvena oskrba. Število ranjencev se je povečevalo in tako je bilo potrebno organizirati in izobraziti ljudi, ki bodo skrbeli za bolne in ranjene. To težko nalogo so prevzeli tako moški kot ženske. Zdravljenje ranjencev je v začetku potekalo zelo neorganizirano. Zdravili so v t.i. »utah«, kasneje pa so zgradili postojanke, ki so bile skrbno zamaskirane in na težko dostopnih krajih. Težke razmere so zahtevale veliko improvizacije od zdravstvenega osebja. Zavest, da brez vojakov ne bo osvoboditve, jih je še naprej gnala k delu.

Narodnoosvobodilno gibanje se je s pomočjo delovanja žensk močno okrepilo. Z vključevanjem na različnih področjih so ženske dokazale svojo prebujenost, svoja čustva so podredila višjim ciljem.

Loška četa in ženska četa v prvem pohorskem bataljonu sta bili ženski enoti, kjer so vestno in prizadevno opravljale svoje naloge, tako da niso v ničemer zaostajale za svojimi tovariši. To so pokazale povsod pri opravljanju vsakdanjih nalog, pa tudi v boju, kjer so jurišale skupaj z borci, hkrati pa so skrbele tudi za ranjene tovariše. Tako so postale zaželen in enakopraven udeleženec v narodnoosvobodilnem gibanju. Loška četa in ženska četa v prvem pohorskem bataljonu sta se zapisali v zgodovino kot prvi ženski partizanski enoti v Sloveniji.

Vloga žensk v 2. svetovni vojni je bila izjemnega pomena, tako njihovo delovanje v zaledju kot na bojišču. Oboroženi boj je napravil iz slovenske ženske junaško partizanko, sposobno

politično delavko in odgovorno žensko. Vsaj delno so bili zabrisani predsodki do žensk in njihovega dela.

Marsikateri je postalo jasno, da je usoda celote predstavljena v usodi posameznika in da obratno, usoda posameznika določa usodo celote.

13. VERIFIKACIJA HIPOTEZ

Hipoteza 1:

Z organiziranjem v odporiškem boju so ženske dobile možnost, da presežejo dotedanjo družbeno determiniranost ženskih vlog.

Z naraščanjem odporiškega gibanja so ženske dobile priložnost, da presežejo dotedanjo družbeno determiniranost svojega položaja, in se tako organizirale v narodnoosvobodilno gibanje. Za uspešnejšo borbo so se leta 1942 ženske združile v Protifašistično žensko zvezo v okviru odporiškega gibanja. Leta 1943 je bila ustanovljena SPŽZ, kot sestavni del OF in že ustanovljene jugoslovanske AFŽ. Aktivistke, članice teh odborov so ostale spodbujale k delu, zbirale vse potrebno za partizane, zdravniške potrebščine, hrano, obleko in obutev, širile pravo mnenje o OF in prepričevale ostale k vključevanju v NOB. Kadra za vključevanje v NOB ni nikoli zadostovalo. Ženske, ki iz različnih razlogov niso mogle zapustiti svojih domov, so materialno in moralno olajšale delovanje partizanov in partizank. Z delovanjem na različnih področjih so se postopoma uveljavile kot dejansko enakopravne članice. Opravljale so dela, ki so jih že poznale, seznanile pa so se tudi z novimi opravili. Tako bi lahko sodili, da so moralno, politično in gmotno podpirale NOB.

Hipoteza 2:

Narodno osvobodilno gibanje je s pritegnitvijo žensk pomembno okrepilo svojo pozicijo.

Z vključevanjem žensk v narodnoosvobodilno gibanje so v družbi nastale velike spremembe. Tradicionalno ureditev žensk je zamenjala revolucionarna sprememba. Z novimi vlogami in nalogami so ženske pomembno okrepile svojo pozicijo. Množično delovanje žensk v zaledju je bila trdna opora narodu. S svojim znanjem in iznajdljivostjo so si pridobile zaupanje moških, pa tudi pomembnejše položaje v družbi. Aktivno so se začele vključevati na političnem področju, saj jim je volilna pravica odprla pot v nov politični prostor, ki je od takrat dalje pripadal tako moškim kot ženskam. Predpisana enakopravnost jim je tako odprla tudi nove možnosti.

Hipoteza 3:

Ženske v vojaških enotah narodnoosvobodilnega gibanja so zaradi strukture narave odporiške vojske zaželen in enakopraven udeleženec, ne le pomožna sila.

V narodnoosvobodilnem gibanju so se ženske s svojimi aktivnostmi vključevale na različna področja. Dela, ki so jim bile že poznana so bila npr. gospodinjska dela (kuhanje, pranje, čiščenje). Na novo pa so se uveljavljale na političnem, vojaškem področju in določenih področjih družbenega dela.

Politično delovanje žensk je v odporištvu poraslo. V letu 1942 so ženske na osvobojenem ozemlju prvič dobile priložnost voliti enakopravno skupaj z moškimi. Zasedale so tudi politične položaje kot npr.: politična komisarka.

Prvič so ženske dobile možnost in priložnost vključitve v partizanske enote. To so izkoristile predvsem mlajše, ki še niso bile toliko vpete v tradicionalne obrazce. Približno 4 % žensk je sestavljalo partizanske enote. Oblikovani sta bili tudi dve ženski enoti: loška četa in prvi pohorski bataljon. Tu so z vestnim in natančnim opravljanjem vsakodnevnih nalog pokazale, da so lahko enakopraven udeleženec v narodnoosvobodilnem gibanju. Vključevale so se v boje, vojaška urjenja in daljše pohode.

Nega bolnikov je bila v bolnišnicah pred 2. svetovno vojno prepuščena redovnim sestram. V vojnem času pa so tudi preostale ženske lahko opravljale to delo.

Na najrazličnejše načine je slovenska ženska pomagala enotam partizanskih borcev z zbiranjem hrane, obleke, orožja, sanitetnega materiala. Obveščale so partizane o sovražnikovih premikih. Z najrazličnejšimi borbenimi akcijami, z manjšimi sabotažnimi dejanji in z bojkotiranjem sovražnikovih odredb so nasprotovale okupatorjevemu režimu. V lastnih hišah in skednjih so skrivale ranjence, nudile zatočišča ilegalnim in političnim delavcem. S širjenjem osvobodilnega tiska so iskale nove simpatizerje in obveščale ljudi o dejavnostih narodnoosvobodilnega gibanja. In kar je nadvse pomembno, svoje otroke so vzgajale v pozitivnem odnosu do osvobodilnega boja.

14. VIRI IN LITERATURA

14.1. SAMOSTOJNE PUBLIKACIJE

1. Bernik - Burja, Valerija (2001). Vloga žensk v osvobodilnem gibanju na Slovenskem. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
2. Budna - Kodrič, Nataša (2003). Splošno žensko društvo 1901-1945. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.
3. Drnovšek, Marjan idr. (ur.). Slovenska kronika XX. stoletja 1941-1996. Druga knjiga. Ljubljana: Nova revija, str. 20-23.
4. Ferenc, Tone (1997). Okupacijski sistemi na Slovenskem 1941-1945. Ljubljana: Modrijan, str. 5-24.
5. Ferenc, Tone (1987). Fašisti brez krinke; dokumenti 1941-1942. Maribor: založba Obzorja, str. 30-37.
6. Ferenc, Tone idr. (1964). Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji. 1-8, Inštitut za zgodovino delavskega ljudstva v Ljubljani. Ljubljana.
7. Filipič, France (1975). Pohorski bataljon. Ljubljana. Državna založba Slovenije.
8. Gerk, Stana; Križnar, Ivka; Podbevšek Ravnikar, Štefanija (ur.) (1970). Slovenke v narodnoosvobodilnem boju. Zbornik dokumentov, člankov in spominov 1,2,3. Ljubljana: Zavod Borec.
9. Globočnik, Janez, Globočnik, Milena in Segalla, Adriand (2002). Zgodovina na maturi. Gyrus.d.o.o. 1. izdaja.
10. Hribernik, Rudolf - Svarun (1974). Dolomiti v NOB. Ljubljana.
11. Hutar, Vera (2000). Slovenski Rdeči križ. Dolenjska založba, Novo mesto.
12. Jerina Lah, Pavla in Grosman, Božena (1979). Gradivo o slovenski partizanski saniteti. Ljubljana: Sekcija partizanske sanitete Slovenskega zdravniškega društva.
13. Kačavenda, Petar (1982). Narodni heroji Jugoslavije 1,2. Partizanska knjiga. Beograd.
14. Kikelj, Tone (1995). Socialno življenje medvojne Ljubljane 1941-1945. Slovenska narodna pomoč v okupirani Ljubljani med 1941-1945. Mestni odbor medvojnega aktiva OF. Ljubljana, str. 43-119.
15. Klanjšček, Zdravko (1994). Gradivo za vojaško zgodovino. Ljubljana.
16. Klanjšček, Zdravko (1982). Oris narodnoosvobodilne vojne na Slovenskem 1941-1945. Ljubljana: Partizanska knjiga.
17. Kovač - Brus, Ingrid (1995). Gradivo za zgodovino Hotedršice. Hotedršica.

18. Pavlič, Slavica in Smolej Viktor (1981). Partizansko šolstvo na Slovenskem. Ljubljana: Založba borec.
19. Repe, Božo (1995). Naša doba. Oris zgodovine 20. stoletja. Ljubljana. DZS.
20. Sorensen, Birgitte (1998). Women and post-conflict reconstruction: Issues and Sources. Geneva.
21. Šmicberger, Djuro (1988). Partizanska sedma sila: Tisk in novinarstvo v NOB. Ljubljana. Partizanska knjiga.
22. Tomšič, Vida (1983). Samoupravljanje in udeležba žensk v razvoju. Ljubljana: Zveza delavskih univerz Slovenije.

14.2. ČLANKI IN SESTAVKI

23. Ahčin, Marjan (1946). Partizanska saniteta. Ljudska pravica. 27. 4. 1946. št. 99.
24. Bavec, Franjo - Branko (1986). Loški odred NOV in PO Slovenije. V: Notranjski listi III, Cerknica.
25. Bernik, Valerija (2002). Ženske v slovenski partizanski vojski (1941-1945). V: Seksizem v vojaški uniformi. Ljubica Jelušič in Mojca Pešec. FDV. Ljubljana, str. 106-126.
26. Biljan, Franjo (1958). Najvažnejša je bila - moralna moč. Borec 1958, str. 564-567.
27. Budna - Kodrič, Nataša (2003). Žensko gibanje na Slovenskem do druge svetovne vojne. V: Splošno žensko društvo 1901-1945. Ljubljana. Arhiv Republike Slovenije, str. 16-26.
28. Budna - Kodrič, Nataša (2003). Feministične zahteve. V: Splošno žensko društvo 1901-1945. Ljubljana. Arhiv Republike Slovenije, str. 35- 44.
29. Budna - Kodrič, Nataša (2003). (Slovansko) splošno žensko društvo. V: Splošno žensko društvo 1901-1945. Ljubljana. Arhiv Republike Slovenije, str. 74- 96.
30. Cigale, Marija (1996). Delo žensk na zdravstvenem in socialnem področju v NOB. Rast 3-4, str. 275-276.
31. Cigale, Marija (1996). Delo žensk med NOB na socialnem področju. Rast 5-6, str. 438-442.
32. Cigale, Marija (1996). Delo žensk med NOB na socialnem področju. V: Delo žensk na zdravstvenem in socialnem področju v NOB. Novo mesto: Dolenjska založba, str. 27-42.
33. Cigale, Marija (1993). Položaj žensk v Sloveniji v letih po vojni in zdaj. V: Dobrnič ob 50 – letnici I. kongresa SPŽZ. Novo mesto: Dolenjska založba, str. 38-47.
34. Čepe, Marica (1960). Centralna tehnika je zrasla iz predvojne partijske tehnike. V: Ljubljana v ilegali I. V odločilnih dneh. Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 117-145.

35. Čepič, Zdenko (1987). O ukrepih za spreminjanje družbenoekonomskih odnosov leta 1942 v Sloveniji. *Borec* 10, str. 643-665.
36. Deželak - Barič, Vida (1995). Osvobodilni boj kot priložnost za izvedbo revolucionarnih ciljev. *Prispevki za novejšo zgodovino* 1-2, str. 137-162.
37. Gorjanc, Tone (1943). Preporod slovenske žene. *Našim ženam*. marec 1943. št. 5, str. 5-7, AS 1887, fasc. N4.
38. Jeraj, Mateja (2003). Vloga in položaj žensk v obdobju 1918-1941. V: *Splošno žensko društvo 1901-1945*. Ljubljana. Arhiv Republike Slovenije, str. 27-35.
39. Jerina Lah, Pavla in Stritar Konjarev, Zora (1996). Dejavnost žensk v vojaški in civilni partizanski sanietih ter v povojnih letih. *Rast* 5/6, str. 443-445.
40. Jerina - Lah, Pavla in Stritar - Konjarev Zora (1996a). Dejavnost žensk v vojaški in civilni partizanski saniteti od 1941 do 1945. V: *Delo žensk na zdravstvenem in socialnem področju v NOB*. Novo mesto: Dolenjska založba, str. 5-26.
41. Jurca, Branka (1961). Kurirstvo v Ljubljani. V: *Ljubljana v ilegali II*. Ljubljana, str. 438-444.
42. Kidrič, Boris (1945). Razredna logika v narodno osvobodilnem gibanju. V: *Slovenski zbornik 1945*. Ljubljana, str. 54-59.
43. Kidrč, Boris (1944). Aktivirajmo žene!. *Slovenski poročevalec*, 9. december 1944. št. 39. AS 1887, fasc. S10.
44. Kresal, France (1982). Nastanek in razvoj socialne politike na Slovenskem do 1941. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* št. 1-2, str. 114.
45. Kukovica, Ludvik (1946). O kurirskih zvezah in poteh. *Slovenski poročevalec*. 20. april 1946. št. 94, str. 3.
46. Kumar, Jože (1960). Med poštarji se je začelo. V: *Ljubljana v ilegali I. V odločilnih dneh*. Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 258-262.
47. Lazarevič, Žarko (1997). Prebivalstvo, družba, gospodarstvo pri Slovencih v tridesetih letih. V: *Slovenska trideseta leta*. Ljubljana: Slovenska matica, str. 33-42.
48. Lemež, Milan (1945). Narodno-osvobodilno gibanje in naše narodno gospodarstvo. V: *Slovenski zbornik 1945*. Ljubljana, str. 251-262.
49. Lunaček, Pavel - Igor (1946). Naše partizanske bolnišnice. V: *Spomini na partizanska leta I*. Ljubljana, str. 131-139.
50. Merčun, Milan (1945). Partizanska bolnica. *Slovenski poročevalec*. 9. maj 1945. št. 17. AS 1887, fasc S14.

51. Nemeč, Ivan (1973). » Zveza kmečkih fantov in deklet in udeležba v NOV«. Borec 3, str. 150-154.
52. Očepček, Angela (1944). Naša organizacija. Naša žena, december 1944. št. 8. str. 17-19. AS 1887, fasc. N4.
53. Perovšek, Jurij (1998). Program političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času kraljevine SHS (1919-1929). Viri, št. 13. Objava arhivskih virov: Ljubljana.
54. Puhar, Alenka (1993). Kriki in pesti: ženske in vojna. Delo 1993 (17.7.1993). št. 163, str. 26-27.
55. Ravnikar, Božena (1961). Sanitetna organizacija v Ljubljani v prvem letu osvobodilne borbe. V: Ljubljana v ilegali II. Ljubljana, str. 320-335.
56. Škrbec - Črnugelj, Fanika (1997). Ženska četa v narodnoosvobodilni vojski Slovenije leta 1942. V: Naš zbornik 1997. Ljubljana: Društvo piscev zgodovine narodnoosvobodilnega boja Slovenije, str. 140-148.
57. Šmicberger, Djuro (1995). Odporniški tisk. Naš koledar, str. 142-145.
58. Tomšič, Vida (1961). Ob dvajsetletnici. Naša žena, št. 1, str. 1-2.
59. Vidmar, Josip (1943). Slovenski poročevalec. sredi julija 1943. št. 18. AS 1887, fasc. S8.
60. Vrščaj - Holly, Zima (1945). Slovenska žena in osvobodilni boj. V: Slovenski zbornik 1945. Ljubljana: Državna založba Slovenije, str. 246-251.
61. Vrščaj- Holly, Zima (1993). Dobrnič ob 50 – letnici I. kongresa SPŽZ. Novo mesto: Dolenjska založba, str. 32.

Anonimno:

62. Meta. Slovenski poročevalec. 14. januar 1944. št. 2.. AS 1887, fasc. S10.
63. Mladi tovariš. 1. maj 1943. AS 1887, fasc. M3.
64. Mladi tovariš. 7. avgust 1943. AS 1887, fasc. M3.
65. Naš tisk. Naša žena. 1953, str. 22.
66. Naše borke. Ob 5 letnici ustanovitve Osvobodilne fronte. Naša žena. Ljubljana. 1946.
67. Naše šole danes. Slovenski poročevalec. 26. maj 1944. št. 13. AS 1887, fasc. S13.
68. Naše šole danes. Slovenski poročevalec. 1. junij 1944. št. 13. AS 1887, fasc. S10.
69. Na osvobojenem ozemlju. izvršni odbor OF. Slovenski poročevalec. 1. junij 1942. št. 23. AS 1887, fasc. S7.
70. Naša žena. junij 1943. št. 8. AS 1887, fasc. N4.
71. Naša žena. januar 1943. št. 2. AS 1887, fasc. N4.

72. Naša žena. julij 1943. št. 9. AS 1887, fasc. N4.
73. Naša žena. april 1943. AS 1887, fasc. N4.
74. Partizanske bolnišnice. Naša žena 1953, str. 263.
75. Pohod osvobodilne fronte. Slovenski poročevalec. 25. julij 1941. št. 9. AS 1887, fasc. S6.
76. Prizadeta slovenska žena. Naša žena. september 1943. št. 8. AS 1887, fasc. N4.
77. Slovenski jezik hočejo zatreti. Slovenski poročevalec. maj 1941. št. 1. AS 1887, fasc. S6.
78. Vloga ženskega tiska med narodnoosvobodilnim bojem. Naša žena. 1951, str. 123-125.

14.3. ENCIKLOPEDIJE IN PRIROČNIKI

79. Bajec idr. (1975). Slovar slovenskega knjižnega jezika II (druga knjiga). Državna založba Slovenije, str. 984.
80. Bajec idr. (2000). Slovar slovenskega knjižnega jezika. Državna založba Slovenije, str. 1082.
81. Savnik, Roman idr. (1968). Krajevni leksikon Slovenije. 1. knjiga. Državna založba Slovenije. Ljubljana.
82. Sekirnik, Janko (1955). Priručnik rezervnog oficira. Tisk železniške tiskarne. Ljubljana, str. 472.

83. ENCIKLOPEDIJA SLOVENIJE:

- Pavlin, Mile (1992). Kurirske zveze v NOV. V: Javornik, Marjan (gl.ur.) Enciklopedija Slovenije 6. Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 80.
- Ferenc, Tone (1994). Partizansko gospodarstvo. V: Voglar, Dušan (gl.ur.) Enciklopedija Slovenije 8. Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 259-260.
- Ferenc, Tone (1994). Osvobodilna fronta slovenskega naroda. V: Voglar, Dušan (gl.ur.), Enciklopedija Slovenije 8. Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 199-201.
- Mrvič, Irena (2000). Varnostno-obveščevalna služba OF. V: Voglar, Dušan (gl.ur.) Enciklopedija Slovenije 14. Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 142-143.
- Valenti, Davorin (1994). Partizansko zdravstvo. V: Voglar, Dušan (gl.ur.) Enciklopedija Slovenije 8. Ljubljana: Mladinska knjiga. str. 262-263.

14.4. ELEKTRONSKI VIRI

84. Deželak - Barič, Vida, Vloga in položaj žensk na Slovenskem v narodnoosvobodilnem boju in revoluciji 1941-1945, Naše žene volijo.

<http://www.uem-rs.si/slo/publikacije/nasezenevolijo/2.html> (12.04.2003).

85. Ferenc, Tone, Ženske in volilna pravica, Naše žene volijo.

<http://www.uem-rs.si/slo/publikacije/nasezenevolijo/4.html> (12.04.2003).

86. Gaber, Milica, Pomen volilne pravice za ženske, Naše žene volijo.

<http://www.uem-rs.si/slo/publikacije/nasezenevolijo/1.html> (12.04.2003).

87. Repe, Božo, Pomen prvih povojnih volitev in z njimi povezanih sprememb za žensko emancipacijo v Sloveniji, Naše žene volijo.

<http://www.uem-rs.si/slo/publikacije/nasezenevolijo/6.html> (12.04.2003).

88. Verginella, Marta, Naše žene volijo, Naše žene volijo.

<http://www.uem-rs.si/slo/publikacije/nasezenevolijo/5.html> (12.04.2003).